

ГР. СЛОБОДЯНСЬКИЙ

ДО НАДДУНАЙСЬКОЇ СТОЛИЦІ

Моя подорож за кордон була ускладнена низкою особливих обставин. Посамперед мені довелося здібатися з труднощами, щоб здобути візу на виїзд. Хоча влада держави, куди я мусів їхати, мала всі докази на те, що моя поїздка має цілком приватню родинну мету, вона все таки уперто шукала в усьому політичної мети. До мене наспівають телеграми, прискішуючи мій приїзд. Але все ні до чого. Висилаючи спішною поштою паспорт до Москви, до австрійського посольства, я був майже певний, що ретельність „західніх“ звичок „державного апарату“ буде в посольстві так же непохибна, як це ми всі звикли думати про весь державний апарат. На ділі мене чекало жорстоке розчарування. Аж через вісім день, замість двох, приходять відповідь: в'їзд до Австрії мені дозволений, але візу мені можуть дати тільки в моїй присутності!..

Забаганка посла? Якийсь вибрик, перешкода? Їхати до Москви тільки на те, щоб одержати особисто візу — гаяння часу, грошей, дві, коли не більше, безсонних ночі. І це тоді, коли ваші кошти надто обмежені, і коли вам надто важко поповнити заподіяну щербину в вашій калитці. Але робити нічого. Зціпивши мовчки зуби, їду в Москву.

Але поїзд ніби теж змовився з представником цієї держави, і я приїхав до Москви з запізненням на цілих дві години. Мені довелося через це просидіти в Москві цілу зайву добу. Тут я мусів шукати пристановища, щоб переспати, мусів бігати по крижаних, люто холодних вулицях, притримуючи однією рукою капелюха, щоб не одморозити уші.

Що ж виявилось? Я був потрібний для того, щоб особисто підписати декларацію, що в Австрії я нічим не буду займатися і інтересуватися, крім родинних справ і, одно слово, утримаюся від усякої політичної активності. Крім того, моя присутність була потрібна також для того, щоб упевнитися, що фотографічна картка дійсно моя, і що я є саме той, для кого видано паспорт.

— Це ж знущання, — кажу я, обурений.

— Ну, а хіба ж наші громадяни, коли їдуть в Росію, не мусять особисто з'являтися в ваше посольство? — відказує мені радник, здається, Гушек на прізвище.

Зрештою все полагоджено, всі візи на місці, і я їду. Спершу на Харків, а потім через день далі на Шепетівку і Західню Україну.

Цілу дорогу я не бачив у вагоні ні одної душі, що прямувала б закордон, хоча це був шепетівський вагон. Проводник сказав, що в поїзді є ще пасажери, що їдуть за кордон, але вони поховалися десь в м'ягкому вагоні. Під час ревізії в Шепетівці, що між иншим перейшла надзвичайно ввічливо і без найменших прикостей, як зауважив, для всіх пасажирів, хоча і відзначалася для де-кого найдокладнішою пильністю і ретельністю, — я міг роздивитись на тих, що їхали за кор-

дон: це майже всі були поляки, що зовсім вибиралися до Польщі або євреї, що їхали, здається, переважно навідати своїх родичів у Польщі та в Білорусі (Західній). Багато з них везли з собою неймовірну кількість „бебехів“ та всякого хатнього барахла.

Саме перед відходом поїзда спішно влетів до залі ревізії якийсь парубок і дав свій паспорт. Було вже кілька хвилин до відходу, а паспортне бюро було на другому кінці станції, і він би не встиг, коли б пішов туди сам, бо треба ж іще розкрити свою валізку для ревізії.

Тоді один з агентів ДПУ бере його паспорт і йде сам до паспортного бюро, тим часом як подорожній відбував ревізію. В один момент він одержав і паспорт і зревізований багаж. Це був швець Хорват, що повертав до Югославії. Не знаю, чи написано в інструкції, щоб агент політичного контролю на кордоні ходив з паспортом до бюро, але це було зроблено з простотою і інтелігентністю, з якою в цім випадку з вами поступили б німці чи австрійці. Коли б у нашому апараті скрізь було таке уважливе ставлення, ми могли б на багато зменшити марнотрацтво часу і грошей: безумовно, цей пасажир був би остався чекати два дні другого поїзду, коли б прикордонне ДПУ захотіло показати себе надто формальним.

Я їздив через інші митні переправи і бачив иншу митну сторожу і мені було ясно, що наша Шепетівська своєю справністю нічим не гірша за інші в Середній Європі і культурніша за польську та румунську митницю.

Коли поїзд рушив, я роздивився в вагоні: подорожні були похмурі, нецікаві. Одразу в вагоні почали говорити польською ламаною мовою, хоча до Здолбунова, польського митного пункту, було ще кілька годин їзди. Ми переїхали кілька наших станцій. Десь коло Могилян, першої „польської“ станції, до нас всіли польські жандарми з пожмаканими кашкетами з чотирикутним верхом і з „бялим орлём“. Наша бригада на польському кордоні одразу надягла червоні пов'язки на рукави з написом: „УСРР“.

Кажуть, що так само робить їхня сторожа, коли їхня бригада приїздить до нас. Скоро через вагон прийшов жандарм і відібрав наші паспорти.

ПО ТОЙ БІК

Було вже пізно, близько 10 години вечора, коли поїзд спинився і ми почули: „Здолбуново“. Мій сусіда, той самий швець югослав'янин що повертав з полону додому, де сподівався найти батьків і дівчину, пристав до мене, щоб іти разом на митний контроль. Ми мовчки вийшли на платформу: мало людей, багато поліцаїв та носіїв. Всі пішли до просторої залі, де на холодних ослонах кожний розгорнув свої речі. Довго ніхто не приходив, може яких тридцять хвилин.

Ми пробували були забрати паспорти, але нам сказали чекати, поки покличуть. Зрештою прийшла митна контроля. Всі мої, як мені видавалося, безневинні книжки забрали до агента дефензиви, охранки, що сидів в кімнатці з кількома жандармами. Все друковане підпало забороні.

— Та ж тут немає нічого проти Польщі, це ж оповідання.

— А ви хіба пускаєте до себе наші книжки? Ваша контроля всього польського ще гостріша. От ви кажете, що це белетристика (це був як раз альманах „Вапліте“). Але ось отут з перших же рядків мова йде про революцію.

Я збагнув засадничу лінію дефензиві: вона була така, як колись в царській Росії.

— А хіба у вас про революцію не пишуть.

— Е, пане, все, що надруковано у вас, нам шкодить. Ви ж агітуєте проти буржуазного ладу, а у нас лад буржуазний, пустився він в глибокі міркування.

Це був хлопчак в цивільному одягу, з жіночим виразом обличчя, з тонким розрізом уст. Його фігура виказувала майже жіночу будову, що гармоніювала з його голосом євнуха. Він прегарно розумів мову українську, хоча сам говорив мені то російською, то польською мовою в той час, коли я відповідав тільки мовою українською.

Я навмисно дискутував з ним, бажаючи переконатись, чи виявить він мінімум чи максимум формалізму. Він добре бачив, що мені не до агітації в Польщі і що конфісковані речі самі по собі не стосуються безпосередньо до Польщі. Але він був непохитний і забрав навіть „Історію робітничого руху на Заході“, „бо вона друкувалася в „совецькій Росії“...

Значить, мають наказ конфіскувати абсолютно все, що тільки надруковано по цей бік кордону. Кінець-кінцем обіцяли, що всі книжки я можу забрати з собою, коли буду їхати назад...

По скінченні ревізії і одержанні пашпортів ми пішли в залю станції. Це звичайна собі колишня російська станція. Навколо вертілося півдесятка євреїв, що купували й продавали злоті або долари. В буфеті також можна було купити або продати всяку валюту. Від нічого робити ми випили по склянці прозорого чаю і усілися, на яких пару годин, чекати поїзду. Жандарми і неохайні чотирикутні кашкети сонливо вешталися по станції. Носії також мали такий самий вигляд і такі самі кашкети. Всі говорили польською мовою, де-хто з трудом. Коли забалакається, то переходить або на російську або на українську мову. Звідки тут поляки? Це ж Волинь. Але весь залізничний персонал складено тільки з поляків та тих, хто здекларувався поляком; місцеві євреї вже навчилися польської мови.

Коли о півночі прийшов особовий поїзд на Львів і я сів до „купе“ третьої класи вагону австрійського зразка, тоб-то з вузькими ослонами по чотирі місця на кожному, я одразу потрапив у якесь гандлярське товариство: всі говорили за гешефти.

— Видко, пане, що нам було б куди краще сидіти, коли б ваші плечі були вужчі, звернувся до мене якийсь старенький панок в жакеті і шапці, коли я притиснув його, здобуваючи собі на ослоні четверте місце, що належить за правилом.

Я мовчки подивився і злегка посміхнувся, не сказавши ані слова. Я удавав, що не дуже тямлю говорити та розуміти по польському і на його уперте бажання пуститися в розмову зо мною, відрізав йому кілька фраз найчистішою українською мовою, яку він зовсім добре розумів. Потім, додавши пару фраз по німецькому, я залишив йому розв'язувати проблему що до національності нового сусіда і удав, що закуняв у кутку.

— Ой, що ж то я бачив, прошу пана. В Здолбунові „їдзе еден“ такий большевик з червоною пов'язкою на „ренце“. То „сон большевиці“, що приїхали з поїздом з „Совецкєй Росії“—забалакав один з тих, що очевидно мав говірку вдачу.

Це дало привід мійому сусідові пуститися в болючі спогади. Ох, ці спогади були справді болючі.

— Яке то було добре життя колись в Росії. Яка то земля в „Україне“. То такий потужний чорнозем, пане, що в „цалєй Європі“

такого „нема“. А скільки цукроварень було, „майонтків“. Вшистко „зостале знищено пшез большевікуф“. Таке багатство! таке багатство!— хитав він головою, пускаючись в детальні описи, на які де-хто подавав свої метикування, потакуючи.

Мені одразу впало в очі, ще цей панок сам мабуть був посідач одного з тих „майонтків“.

Потім розмова перейшла на Петлюру.

— А чулисье, пане, „що пише українське „Діло“? Каже, же Петлюра був народний герой; і „не ест“ винний в погромах. Але Винниченко, видатний український „монж тверзі“, же винний,— продовжував той же панок, змінивши тему. В розмову одразу вмішалися інші, і вона набула характеру безладного перекидування словами. Коли присутні перейшли на своїх різних „кузенів“, „вуйків“ і всяких інших родичів, адвокатів, властителів склепів, я заснув.

ЛЬВІВ

— Вставайте, панє, Львув! почув я раптом, і хтось потягнув мене за плече.

Прокинувшись, я побачив порожнє купе і кондуктора біля ослону. Поїзд стояв. Крізь вікна світили ліхтарі великого двірця, і сірий ранок сутенів під велетенським дахом, що ховав під собою ряд вагонів і валок. Платформа була вже порожня. Я знайшов себе лежачим на на лаві з повним комфортом у всю довжину свого тіла і, як видно, здорово спав протягом яких чотирьох годин. Мій багаж самотно лежав на верхній полиці. Помацавши і впевнившись, що пашпорт і гроші були на місці, я похапливо зійшов підземним ходом в залу львівського двірця.

Столиця Західної України. Заля двірця—широка, простора, світла і чиста. Побудована на зразок віденських дворців, з міцного каміння. Зовнішній вигляд носіїв, продавців газет,—все нагадувало віденське оточення. Тільки мова була наскрізь польська. Здавши речі в багаж, я пішов до голярні, що, не зважаючи на ранішній час, вже була відчинена, так само як і умивальня з теплою водою. Коли б це було в Швайцарії, я міг би тут же взяти ванну на станції. Але колишня Австрія не мала цієї звички—будувати ванни з душами і гарячою водою на двірцях залізничних.

В інформаційному бюрі мені сказали, що поїзд—Букарешт Чернівці—Краків—Відень—Париж іде в 11 годині дня. Маючи кілька вільних годин, я пустився до міста.

Львів—столиця Західної України, але навколо ніяких ознак, що говорили б за це. Коли я сів до вагону трамваю, мені впав у вічі віденський вигляд і конструкція вагонів, Чимало будинків видалися мені також подібними до віденських будівельних особливостей: масивні з суцільного каменю кам'яниці, спосіб брукування вулиць, рівне каміння, міцні пішоходи, і там і тут—кав'ярні. Все це бідніше, але манеру наслідування видно повсюди. Я проїхав до Ринку. Було рано і холодно. Де-не-де ідуть постаті в шапках, подібно, як у Харкові. Але і капелюхів багато, не зважаючи на холод. Жінки з села продавали молоко. Це—українські селянки. Інколи проїде фіра, а на ній селянин, пара коней. віз і упряж без дуги, як на Волині. Це теж українці. Це були перші ознаки присутності українського колориту у Львові.

Коли я роздивився на майдані, то побачив „Книгарню Наукового Товариства імени Шевченка“. Але я нічого не міг купити в ній, бо було якесь свято і все було зачинене. Тільки коло книгарні я зауважив

якогось добродія. Одягнений, як міщанин, з вишиваною по українському краваткою, він одразу виказував свою національність. Біля нього стояла пушка (скринька), а на ній написано: на школу. Де-хто підходив і кидав туди злотий.

Коли я пішов блукати по майдану, кілька чоловіків підійшло до збирача пожертв і вони гуртом про щось балакали, як це буває, коли людям нема чого робити. При моєму наближенні всі замовкли і з цікавістю дивилися на мене, коли я запитав улицю, щоб поїхати на двірець. Мабуть на мені було щось, що звернуло їхню увагу (мабуть калоші, яких я не помічав в інших). Проте вони стримано пояснили, і ні одного зайвого слова не сказали.

На вулиці, Руській я помітив кілька книгарень та редакцій з українськими написами. Я зійшов ще на гору і потім знову повернув назад... На жаль, все було зачинене, крім кількох кав'ярень та малих ресторанів.

Треба було поспішати на двірець. Я скрізь говорив українською мовою всі розуміли, хоча відповідали по польському. На жодній крамниці не видко українського напису. „Польське місто!“.

На двірці я купив квітка третьої класи до Відня. Він коштував всього 57 злотих, тоб-то коло семи доларів. Коли я прийшов до вагону, то в нім не було жодного пасажира. Перед самим відходом зайшов один до мого „купе“; це був єврей, що їхав до Відня, де мав свій гешефт. Наша розмова з ним мало в'язалася, бо спочатку він звертався до мене по-польському, а я відповідав по-українському, аж потім ми перейшли на німецьку мову.

Дорога і околиці тут, як і весь час від Харкова, не являла нічого цікавого. Краєвиди одноманітні, скрізь сніг. Повз нас минають села і хутори, завіяні снігом, хати з солом'яними та кахляними дахами і маленькими віконцями. Здається, навколо ні душі. Де-не-де проїде селянин, очевидно, повертаючи з міста. Все позирає на вас якось похмуро.

КРАКІВ-ВІДЕНЬ

Ми минаємо Перемишль, Ярослав. За кілька годин ми покрили відстань до Кракова, і наш поїзд спинився на станції, майже в середині передмістя цього старовинного польського міста. Ми стояли над мостом; по обох боках бігли швидкі трамваї, а вулиці зникали вдалечині, супроводжувані дротяними нитками електропроводів. Кам'яні мури обабіч ulиці зливалися в тумані вечірньої темряви. Навколо нашого вагону набігли тичби народу, що проводжали своїх приятелів і родичів до Відня. Краків більше ніж Львів скидався на європейське місто. „Елеганція“ одягів наслідувала віденців. Мені впала в очі особливість, що я не помічав раніше в Відні чи Берліні: молоді жінки, що заходили до нашого вагону і кілька з них зайшли до нашого купе, носили надзвичайно коротенькі сукні, і коли сідали, то мусіли беззастанно тягнути руками сукню на свої коліна, прикриті лише легкими шовковими панчохами. Я рішив, що це мабуть найновіша мода, що прийшла за останній рік. В цілм вагоні сиділа тільки „з-європейська“ одягнена публіка, і хоча вагон був третьої класи, ніде не було видко жодної селянської постати.

В нашому вагоні сиділо вісім душ, всі стиснені до крайньої можливості, справді, як оселедці. Одмовити ніхто не смів, бо кожен, входячи в вагон, лічив присутніх і сідав одразу, коли бачив, що на

лавці є менше, як чотирі пасажири. Це все були — адвокати, гандлярі, гешефтьярі, один молодий високий німець, гарний на вигляд, подібний до тих німців, що їх малюють, як представників германської раси.

Поруч нього сіла дівчина в коротенькій спідниці з елегантними віденськими манерами і лагідною доброзичливістю в лиці, та легкою посмішкою. Вона безнастанно тягнула свою сукню на коліна, що кожної хвили висувалися на світло, виблискуючи шовковими панчохами „тілесної“ фарби. Вона могла бути краков'янка, що жила довший час у Відні, могла бути полька, судячи по її скорше слов'янському обличчю, але також і єврейка, бо розмовляла з адвокатами (докторами прав) про спільних знайомих — власників магазинів, правників, та про кривих у Відні і в Кракові.

Розмови йшли більше в міщанському напрямі, звертаючи часом на танцювальні кав'ярні (бари) та бали і згадуючи за якийсь „чарлстон“. Німець говорив по-німецькому, і тоді всі раптом переходили з польської мови на німецьку, і що далі від Кракова, тим менше чути польську мову. Коли переїхали Дзедзиці, прикордонну станцію, де польські та чеські урядовці (на станції Петровиці) перевірили наші пашпорти та обдивилися багаж, не розкриваючи чемоданів, до вагону почали заходити чехи та німці, і польська мова уступила місце чеській та німецькій мові.

Навіть чеські залізничники відповідали всім по-німецькому, коли хто їх питав про щось цією мовою, говорячи з чехами та між собою по-чеському. Здавалося, вся служба знала цю середне-європейську і південно-східну інтернаціональну мову. Справді, половина Румунії, Угорщина, вся Чехословаччина, частина Західної України, Буковина, більша частина Югославії, — скрізь міська людність, що має відношення до руху, гандлю і транспорту розуміла чи розмовляла цією мовою.

Вночі ми пролетіли Чехо-Словаччину: Пшеров, Брецлав, і приїхали на прикордонний австрійський Люденбург. Знову нам чеські урядовці штампують пашпорти, тут же на ході прибиваючи печатку, тримаючи пашпорт проти стінок вагону, замість столу. Чеська влада, як і польська, при виїзді не контролює багажу (вивозити можна скільки завгодно), і тільки, придивляються до ваших речей при в'їзді в їхню республіку. При чому, з яких десяти валізок, беруть під огляд одну-дві, а решту, запитавши, чи єсть такі і такі речі, залишають без перегляду.

В Люденбурзі зо мною трапилася пригода, і я перший раз в житті заплатив мито.

Побачивши мою розкрити валізку, урядовець митниці запитав:

— Що в цій блящанці?

— Мед.

— Скільки там його, спитав він, не розкриваючи її і не перевіряючи, чи там дійсно мед, а не шахмати, чи карти, що підлягають миту чи навіть забороні. — Буде одне кіло?

— Мабуть коло того.

— Маєте заплатити один шілінг довозного мита.

— Я не маю шілінгів.

— Розміняєте зараз, поїзд стоїть ще півгодини.

Шілінг — це всього тридцять копійок, але у мене не було іншої валюти, крім банкнота 10 доларів. Я вийшов, і вартовий урядовець, що стояв при дверях і нікого не впускав до залі, взяв гроші і приніс мені шілінги та разом і посвідку. Я одержав на три шілінга менше, ніж коли б міняв в звичайному банку. Урядовець уже написав мені

квиток з талону на один шілінг, перед відходом поїзда зайшов до вагону і, передавши мені квиток, взяв шілінга. Мої супутники, коли почуву, що я розмінюю по такому курсу, всі обурилися в один голос, співчували мені і радили вчинити протест.

Я пішов до одного австрійця, але цей послав мене до чеха, бо міняльна каса рахується на чеській території.

— Коли ви хочете розмінити за кращим курсом, треба вам остатися тут до ранку і розмінити в місті, бо міняло не спить ніч і мусять заробити.

Я признав рацію і повернув до вагону, упевнившись, що такий курс був прийнятний тут, а тому всякі протести зайві.

До відходу поїзду ще було кілька хвилин. Я був вдоволений, що мій мед не повезли важити, що урядовець не випишував довжелезних актів і паперів і що вся процедура забрала кілька хвилин (а коли б я мав гроші, то й того менше).

На платформі пасажери похапливо сьорбали каву, що її продав на пересувнім буфеті чех (чи німець — не розбереш, бо балакали і чеською і німецькою мовою). За 15 копійок я дістав і собі келишок гарячої кави, гарячого молока до кави, і цукор, завинений в папері, а за других п'ятнадцять копійок кусник солодкого пиріжка.

Під час ревізії з моїм червоним паспортom на австрійсько-чеському, як і на чесько-польському кордоні, поводитися з перебільшеною увагою. Політичний контрольор записував його номер, візу і дату, та мое прізвище. Очевидно, кожного громадянина СРСР тримають під пильним доглядом і реєстром. Пізніше я переконався, що це як раз так і було.

Коли всі закуняли, кожен у своєму кутку, або проти свого номеру, на стінці купе, закривши лице своїм пальтом, що його кожний вішав перед своїм місцем на гачку, я підвівся, щоб вийти з купе вдихнути свіжішого повітря і викурити папіросу в коридорі. Мій зір упав на німця і дівчину, що сиділи на тій самій лаві, де сидів я, лише на другім кінці. Він обняв її одною рукою і, притримуючи пальто другою, тулився біля неї, втопивши в її уста свій поцілунок.

Це вже зовсім по німецькому. Ледве знайомі, з першого кроку вже цілуються і то не звертаючи ніякої уваги на сусідів. Ця дівчина вже гадає, що знайшла собі доброго „шаца“ (коханця), що може візьме її потім за жінку. В кожному випадку, за німецьким звичаєм передшлюбний досвід не пошкодить, особливо коли „парубок гожий“. Коли я потурбував їх, перелізаючи через купу переплутаних ніг послушлих пасажирів, ця раптовно закохана пара, сміючись і не втрачаючи присутности духа, випросталася.

— Прошу вибачити, що турбую, — кажу я їм з таким виглядом, наче б мова йшла про те, щоб посунути їх на ослоні в міському парку.

— Прошу, прошу, чую я спокійне, нічим не збентежене пробачення. „Що ж тут особливого, ви ж певно самі знаєте, що це часто трапляється, коли двоє подобаються один одному“. Ну й справді, часу тепер мало, щоб довго з коханням воловодитися, особливо в поїзді, що так швидко мчить... Темп індустріялізації відбивається на психичному стані закоханих... Мабуть так.

ВІДЕНЬ ПРОКИДАЄТЬСЯ

О шостій годині ранку поїзд раптом став. Відень Остбангоф. Перед платформою чекала нас ціла зграя автомобілів. Завзятий дощ яросливо хлюпав з сірої імли неба, не зважаючи на січень. Дехто побіг міняти

гроші до розмінної каси. Носії пропонували свої послуги. Перед виходом ричали автомобілі, що відходили з пасажирами. Не було ні одної коняки. Я зміркував, що мені треба їхати шість кілометрів і що авто коштуватиме що найменше карбованець. Оддаєки співали трамваї, що один за одним оберталися навколо двірців (вокзалів) і гнали по довколишній лінії — „гіртлю“.

Я взяв валізку і, натягнувши капелюха та відкривши комір пальта, пішов до трамваю, не відповідаючи зовсім на пропозиції шоферів. Справді, чому авто, коли я можу доїхати за 8 копійок? Ріжниця — двадцять хвилин — нічого не значить.

Не зважаючи на ранішній час, всі трамваї повні. В цій годині віденський пролетаріят з усіх кінців двомільйонного міста плинув до фабрик, підприємств, бюр, установ. В причіпному вагоні накурено. З-під насуплених капелюхів на вас дивляться утомленим поглядом очі робітників. Вони мабуть уже випили дешевої кави в „народній кав'ярні“ (фолькс кафе) і все ще почувають в собі охоту залягти в ліжко і заснути сном виснаженої тяжкою працею людини. У кожного в руці або пакунок з їжею, обгорнений папером, або мала валізка. На кожній зупинці припливали нові натовпи, що зникали на ганках траму, замість тих, що висипали на вулицю.

Це було надзвичайне видовище: великі кав'ярні, реставрації, шинки, винарні, склепи, — все дивилося на вас мовчазним поглядом заснулого міста, але на вулицях тимчасом снували сюди і туди юрби робітників, що гнали наперед, скакали на трамваї, завертали в улички, і зникали в брамах великих будинків.

Пригадав я сонячну країну. І там женуть бистрі поїзди по рівнинах і луках, крізь пальмові гаї, поміж фермерських буд, вивозячи з серця індустрії виробників, що розсипаються на цілий день полісах і фармах та майстернях передмістя. А увечері знову повертають назад до свого житла в столиці стейту, що дала притулок хатині робітника, не давши йому заняття. Ця картина танцювала мені перед очима, коли я дивився на ранкові вулиці Наддунайської столиці, на цю масу люду, що творила цінності, не маючи права ними розпоряджатися, що терпіла ярмо промислового самовладдя і виробничого феодалізму, годуючи мільйони паразитів.

„ДОСЯГНЕННЯ“ ВІДЕНСЬКИХ С.-Д.

Віденські трамваї — це одно з прегарних див промислової техніки великих міст. Соціал-демократи, що здобули більшість у міській раді (громаді), використовують реорганізацію трамваїв як засіб для зміцнення свого впливу серед робітників. Вони запровадили одноманітні для цілого міста трамвайні квитки для того, щоб робітник з околиці міста міг їхати через усе місто за таку саму плату, як і той, хто сідає їхати лише на одну станцію, та з правом пересідати кілька разів, аби ви їхали не більше години. А за годину ви все ж таки можете переїхати з Лінцу до Флоридздорфу аж на другий кінець міста, геть через Дунай. Крім того, хто їде перед восьмою годиною і вертає додому після четвертої, той має право на тижневий квиток, що коштує половину звичайної такси.

Їзда для зайнятих на підприємствах справді вигідна і дешева. Натомість, хто їде в центрі міста на коротку дистанцію, все одно платить вісім копійок. А міщанство ніколи не виїздить що-дня з хати перед восьмою годиною, і тим робом користі від такого порядку дістаються

тільки робітникам. Проте цю дрібницю есдеки так роздмухали в своїй пресі, так розмалювали, що виходить, наче б тут досягнуто цілу мету робітничого руху.

Другий момент, що його надзвичайно використовують меншовики для зміцнення свого впливу в масах, це електрична підземка, що була перетворена з міської довколишньої залізниці, яка з часу війни перестала зовсім функціонувати. Її тепер електрифіковано. Справді, підземки — це диво сучасної техніки. Швидкість, точність, чистота в вагонах, право пересідати на трамвай, і навпаки з трамваю на підземку з тим же квитком, численність вагонів, відсутність контролю, — на поїзді підземки єсть всього один кондуктор, а контроль квитків відбувається при вході на станцію, де ви також купуєте квитка, — все це робить з цих залізниць диво виробничої техніки. Добра також організація руху підземки і трамвайних залізниць. Що - хвилини ви можете сісти в трамвай. Ніколи немає черги, хоча іноді трамваї їдуть наповнені „вщерб“. Ранком всі трамваї в руху. Після роботи трамвайний рух набуває велетенського розмаху. В цій годині на Маріягільферштрассе що дві хвилини проходить один трамвай в тім або іншій напрямі. За годину 33 трамвая!

В свята влітку міські залізниці перевозять поверх мільйона пасажирів. Це тоді, коли пів міста виїздить на беріг Дуная купатися, на екскурсії в гори.

Третій момент, що ним меншовики аргументують проти комуністів, щоб утримати за собою пролетаріат — це їхня будівнича програма. Той факт, що під час війни на віденські квартири був проголошений „мораторій“ і хоча за квартири платили дуже мало, або майже нічого, ніхто не мав права викинути з хати мешканця, — інакше бо власники схотіли б викинути родини всіх салдатів, що були на фронті, і тим розвалити армію — отже цей факт, що мав зміцнити габзбурзьку монархію, есдеки використовували в ім'я „демократії“ в часі після війни і проголосили його за „еволюційний соціалізм“. Квартирний закон затримано досі. Коли ж буржуазія відмовилася в цих умовах будувати дома, комуна „міста Відня“ зробила крок, що мав зміцнити її, отже і меншовицький вплив серед робітництва на довгі роки: вони розпочали будівничу програму: 25.000 приміщень протягом п'яти років. Цю програму тепер виконано, і вже розпочато будову 5.000 приміщень поверх програми. По всьому передмістю ви бачите могутні п'яти і шости поверхові кам'яниці, що іноді тягнуться на цілий квартал, з написом на мурах дому „Віденська Громада“ (Gemeinde Wien). Наділі ця будівнича програма доводить тільки, що колективістичне будівництво можливе, що націоналізація будинків може бути переведена в сучасних обставинах, а коли її не переводиться, то не тому, що суспільство не доросло, але тому, що меншовики, як справжні оборонці і льокаї буржуазії, завзято тримаються диктатури буржуазії та системи капіталістичного виробництва, подаючи до неї різні паліативні корективи. Соціал - демократи вхопили клапоть з маслака, що його кинула їм буржуазія, або що поволі кидає що - дня. Вони використали спекуляційну пропасницю „уздоровлення“, здобули ці трохи урвали з шалених прибутків буржуазії віденської та паскарів валютою. І це в той час, коли народне господарство переживало неймовірну кризу, коли сотні тисяч безробітних конали з голоду.. Але це не заважало меншовикам прокричати на весь світ, що „еволюційний соціалізм“ — можливий, та вихваляти свій „Червоний Відень“, як зразок „соціалістичного“ будівництва.

БАГА КОМУНІСТІВ В АВСТРІЇ

Це замулювання есдеками очей робітництва зустрічає опір з боку компартії. Компартія Австрії дуже мала кількістю, може найменша в цілій Європі. А проте помилився б той, хто б подумав, що це купка інтелігентів, як це часто можна почути. Я не знаю, чи єсть в австрійській партії 20% інтелігентів, тоб-то службовців тощо. Це наскрізь робітничая партія. Її члени всі працюють на підприємствах, беруть найактивнішу участь в усіх дискусіях на фабричних комітетах, які ще збереглися в Австрії, звичайно, мимо тих, що вже от 4—5 років числяться у „Arbeitslos'ax“ — безробітних.

Коли Отто Бавер проголошує, що в Росії вже немає капіталізму, то в тім „винна“ компартія, що зрушила масу і викликала в ній бажання вислати делегацію і самій перевірити, чи будується соціалізм. Ця делегація зробила свої звіти і змусила мобілізувати весь провід есдеків на боротьбу за збереження позицій, на боротьбу з цією малочисельною компартією. Коли комуністи перед виборами до парламенту 1927 року оголосили відозву і надрукували пропозицію есдеківському цeka з таким змістом: комуністи голосують за есдеків, коли ці приймуть зобов'язання боронити низку домогань робітників, то есдеки заявили, що дев'ять десятих цієї програми — це „їхня програма“, і тільки не приймають „озброєння пролетаріату по бетрибах“ (заводах) а через це будуть голосувати за свою меншовицьку програму. Це яскраво малює нам, як ця партія, що має в лавах 600.000 робітників, змусшена рахуватися з голосом революційного комуністичного авангарду Австрії і балансувати що раз, коли цей авангард атакує штаб меншовизму. А підчас, коли фашисти розстріляли двох робітників есдеків, то компартія розгорнула таку пропаганду на користь озброєння робітництва, що частина фабрик мусіла спинити роботу, а верхівка есдеків мусіла вживати надзвичайних заходів, щоб утримати натиск австрійського робітництва, що жваво відгукнулося на заклики компартії і жадало генерального наступу на фашизм.

Події в Бургенланді. Фашисти забили на смерть двох робітників, схвилювали весь пролетаріат країни. Всі чекали загального страйку. Проте меншовики обдурили. Вони зірвали загальний страйк, пропонували натомість страйк на десять хвилин в цілій Австрії в час похорону робітників.

Ми всі нетерпляче чекаємо на ці хвилини, напружено слухаємо.

— Зараз почнеться. Спершу мусять загустити фабрики, каже один з товаришів. В руках у нас „Роте Фане“, а також меншовицький „Арбайтер Цайтунг“. Ми читаємо порядок і програму страйку.

Зненацька зірвався ураган могутньо жалібних довжелезних звуків: квіління гудків, пронизливі сирени стрясали повітря. Трамвайний шум раптово вщух. Ми вискочили на вулицю. Авта спинилися там, де їх захопила ця хвилина. Очевидно, залізниця і все, що було в русі, закам'яніло в мовчазній позі. Похорон відбувався в Бургенланді, далеко від Відня, але три мільйона робітничого населення спинили рух життя в цілій державі, геть до високостей Тирольських Альпів, Штирії і Форарлберга.

Такі хвилини змушують серце битися частіше, і перед вашим зором розгортається в усій величї потуга пролетаріату. Ви бачите картини майбутніх соціальних конфліктів, коли громадянська війна піднесе вгору мільйон озброєних рушницями пролетарських рук і вдасть нещадного удару ворогові. Цей страйк — це ніби пролетаріат

випробовував свою потугу. Його особливість — це те, що він постав за жвавою участю і допомогою комуністів і широких робітничих низів проти волі есдеківської верхівки.

ШУКАЮТЬ ЗБРОЇ

Одного разу вночі, коли я вийшов з товаришем Н. з кав'ярні, ми здибали по дорозі цілий загін жандармів верхи. Що це має значити? Що сталося? Може вони доглядають, чи немає де зібрань? Аджеж ж кілька днів тому вийшла заборона зібрань, з огляду на можливі збройні сутички між робітниками і фашистами. Та ледве ми проминули кілька провулків, обмірковуючи цю надзвичайну появу, з-за рогу вулиці виринув загін пішої поліції, що розмірною ходою простував геть за місто. Їхні кроки гучно греміли по камяному бруку вулиці серед нічної порожнечі осяяного міста.

— Ну, десь кипить, говорить мій приятель. Або сутички, або несподівані арешти.

— Щоб це була сутичка — неймовірно, бо пізня година, і не може бути в цей час зборів. Хіба нелегальне зібрання республіканської оборони, міркую я, проте щось мусить статися несподіване.

На другий день в „Арбайтер Цайтунг“ величезна стаття: В арсеналі, що його тепер вже переведено на виробництво машин, був трус. Захоплено частини від рушниць, „старі, негодящі“ частини. Реакційна преса пише про захоплення 10.000 рушниць. Пошепки товариші мені розповіли, що трохи не дійшло до бою. Прийшли робітничі загони, погасили світло і вигнали військо з заводу, не давши йому змоги робити дальші труси.

„Як повідомляє наш кореспондент, в Штирії їздять інструктори від республіканської оборони і збирають частини рушниць, що надходять з Відня під видом залізного краму до різних осіб“, читаю я далі в реакційній „Райхспост“. Дійсно атмосфера воєнних підготувань.

— Фашисти краще озброєні, — розказує мені місцевий комуніст. Вони роздали зброю „гаймверам“ (хатня оборона), не давши ні одної рушниці наймитам. Зброю роздано заможнім куркулям.

На другий день голова уряду Зайпель мав нараду з головою магістрату, есдеком Зайцем, і раптом в есдеківській пресі і в пресі урядовій з'являється повідомлення, що „всі непорозуміння вигладжено“. „Зброю до піхов“! читаю я далі в „ліберальній“ „Нейе Фрайе Прессе“, це — наголовок провідної статі. „Еге, значить, досягнуто згоди“ — промайнуло в голові.

Справді, ця подія, — арешт „чогось“ в арсеналі, — викликала збентеження в комісії Атланти, що котролює зброю. З другого боку це піднесло войовничий настрій робітників до точки кипіння. Тому — „хай живе порозуміння і згода, — в інтересах християнських соціалістів“ і соціал-демократів, миру досягнуто, пролетаріят роззброєно. Слава меншовизмові! Ось таке становище утворилося. Фактично меншовики зрадливо роззброїли австрійських робітників перед лицем озброєної до зубів реакції, — гаймверів, глитайської організації, що нараховує 80.000 одиниць бойових, тимчасом як робітнича „республіканська“ оборона, хоч чисельно може дужча, ледве чи має й половину цієї кількості.

ПОЛІТИЧНА ПОЛІЦІЯ ПРИ РОБОТІ

Мої особисті обставини були такі, що я мусів більшу частину часу перебувати в себе. Тільки два рази, коли я мусів побачити свого знайомого, я зайшов до місцевого робітничого товариства „Єдність“,

де можна здібати багатьох робітників. Моє перебування тяглося яких двадцять хвилин. І хоча мені пропонували зробити доповідь про становище в Радянській Україні на основі моїх особистих вражень, я утримався зробити це, гадаючи, що підписана мною декларація, що я їду тільки в справах родинного характеру і що ніякої іншої мети не маю (в чім очевидно розумілася політична мета), може бути причиною великих непорозумінь, коли я скажу хоч одне слово в робітничій організації. Моє знання методів і звичок австрійської поліції, а також їхнє уважне стеження за кожним чужинцем, численні арешти комуністів тощо — все це майнуло у мене в голові. „Яка рація із за одної промови викликати цілий заколот? ... Я одмовився і як тільки почалося зібрання, я пішов геть з залі.

Проте це ні в якій мірі не усунило непорозуміння з віденською політичною поліцією. Треба згадати, що оте записування при в'їзді в Австрію імени та числа пашпорту мало більше значіння, ніж проста реєстрація. Бо ледве я приїхав до Відня, як на другий же день я побачив перед собою в хаті добре одягненого добродія, що з перебільшеною чемністю проголосив:

— Я прийшов з „поліцей - президіум'а“ (австрійська політична охоранка). Ви запрошені з'явитися завтра о годині 11 в помешкання на „Шотенрінг, 2-ий поверх, кімната ч. N з вашими документами. Це все, що я маю сказати.

— Гаразд, відповів я йому, не сказавши більше ні одного слова. Мені було ясно, що всяка розмова — чому, та для чого, — буде зайва, бо він не скаже більше нічого.

— Ви з певністю прийдете, і точно о такій годині? — запитав він ще раз, мабуть здивований стислістю моєї відповіді.

— Ja vohl (так), — відповів я ще раз.

Надягнувши капелюха, він пішов наперед мене до дверей.

— Гутентаг, почув я від нього.

— „Ауфвідерзеген“, відповів я.

Це значить, що з кордону прийшло повідомлення, і що поліція охорони одразу хоче почути від мене особисто, для чого я справді приїхав.

В поліції в означеній годині я знайшов урядовця, що вже чекав на мене. Він записав, чому я приїхав, і для чого, і про особисті обставини, а, головне, списав всі дати з пашпорту. Під час нашої розмови він відійшов один раз і потім знову вернувся з іншим урядовцем, який, позирнувши на мене, одразу зник. Вся процедура тривала двадцять хвилин.

— Ми гадаємо, що ви все таки утримаєтесь від усяких виступів політичного характеру.

— Чому все таки? Ви ж добре знаєте, що я не приїхав в іншій цілі ніж та, що її зазначено в заяві, яку вам подано від близької мені особи, коли вона прохала дозволу на мій приїзд.

— Ну так, але ж ви раніше тут були політично активні?

Це була надзвичайна поліцейна точність і ретельність! Вони знають навіть те, чого я сам не знав!

Я пригадав випадок, що стався зо мною кілька років тому. Приїхавши з СРСР до столиці одної західної держави, я разом з іншими громадянами СРСР подав заяву на в'їзд до консульства Бельгії. В тій державі я ніколи не був, і з нею я нічого абсолютно „спільного“ не мав, крім хіба кількох статей, що були надруковані в робітничому органі тої країни за моїм літературним псевдонімом; ба навіть і ці

статті були передруковані з іншої газети. І не зважаючи на те, що всі, хто їхав з СРСР з радянським паспортом, були перепущені і одержали візу, мені візи не дали, хоч я мав такий самий паспорт і їхав на однакових умовах.

І хоча в справу втрутилися різні поважні і лояльні організації, що до них і через них їхали ми в ту країну, все таки, не зважаючи на обмін тузінем телеграм, я одержав цілу купу повідомлень, які зійшли на те, що поліція політичної безпеки тої країни категорично висловилася проти допущення мене на землю цієї держави. Мое перебування в тій країні ніяким родом не могло б захитати суспільного ладу, і взагалі ця подорож не мала на меті „хитання суспільного ладу“, але там жах перед більшовизмом був такий великий, що інтернаціональний білогвардійський шпіонаж при найменшому підозрінні ставить заборонне вето для кожного, хто вважається комуністом.

ШПИГИ НА ВАРТІ

Проте мої пригоди з віденською поліцією не скінчилися. Виходячи з хати, я все бачив за собою якихсь типів... Звідки це? Через кілька днів мені говорять, що у нас була одна з господинь, що жила в тому домі, де я перебував, і розповіла таке:

— Ох, коли б ви знали, хто до нас приходив цими днями. Мені заборонено про це вам говорити, але я не можу, не можу. Мені пече язик від нетерплячки. Я розкажу вам, тільки не кажіть своєму чоловікові про це.

— Ну хіба ж ви гадаєте, що мій язик не з того матеріалу, що ваш, і „не буде пекти“?

— Ні, ви все таки не кажіть: у мене був „гегаймполіцай“ (таємний поліцай, тоб-то шпиг) і все чисто спитав про вашого чоловіка а особливо про те, чи дійсно діти хорі? Я сказала, що так, що ходить лікар і що в цілій околиці теж діти хорі на кір...

Значить, приходив перевіряти, чи правда те, що я сказав в поліції.

Минає кілька тижнів. Здавалося, з поліцаями справу кінчено, але я помилився, бо з шпигами не все скінчено. Ледве минуло кілька днів, я знову одержую „запрошення“ до поліції. Приходжу. Ті самі персонажі.

— В чому справа?

— Зараз. Підождіть

Сиджу. Мовчанка. Побігли кудись.

Приходять ще двоє.

— Дозвольте ваш паспорт, — питають.

Подаю. В паспорті вони знаходять військовий обліковий квиток нашого консульства з печаткою загрозливого вигляду, бо в печатці пишалися герб радянського союзу з серпом і молотом по середині. Вони витягнули носи, впилися очима. Стиснуті уста, поблискування поглядів. Раптом урочисто переможна посмішка скривила обличчя „поліцайрата“ (радника).

— Це що?

— Документ про військову повинність.

— Почекайте. Зараз здобудемо перекладача.

Документ був писаний російською мовою. Я чекаю. Приходить один, що знає мову російську. Дивиться на печатку і напис вгорі.

— Це виставлено від російського посольства у Відні, а це офіційна печатка російського посольства — зрештою вимовляє він.

Вони з досадою мовчки передають мені назад військову облікову картку. Раз є печатка посольства, то документ немає для них ніякої вартости, бо посольство має право вживати на актах серп і молот... а все офіційне - посольське для них „законне“. Який жаль, що це не „мандат комінтерна“ або якоїсь компартії,—відчитав я в їхніх лицах.

— Тепер ми будемо говорити, перейшли вони зрештою до справи. Ви мусите виїхати з Австрії за двадцять чотири години. Бо по-перше ви порушили термін перебування і, не діставши від нас дозволу, ви живете далі всупереч законному регламентові. По друге—ви виявляєте політичну активність, ходите на зібрання, і вам навіть доручено в ту-тешній організації функцію,—виголосив мені один з радників

Я сподівався всього. В мені все закипіло від обурення.

— Це все не відповідає дійсності,—кажу я. Ви змішали право побуту з терміном правоможности візи, а одне з другим не збігається. По-друге—ваші інформації про мою політичну активність схоплені з повітря,—відповів я не зовсім чемно.

Повстає суперечка, дискусія; радник відходить, і я знову чекаю. Кличуть ще в якийсь інший відділ. Там теж дискусія. Кличуть мене знову до якоїсь особи, що очевидно має компетенцію „карати і звільняти“. Знову та сама балачка. Я уперся на своїм і категорично відмовився виїхати в призначений ними термін.

— Скільки разів ви були в приміщенні відомої вам організації? — питає.

— Якої організації,—дивуюсь я.

— Це все зайве, ми все знаємо, і ви знаєте, про що мова йде.

— Нічого не знаю — кажу я.

— Скільки?—питає він урядовця.

— Що найменше шість разів,—вставляє своє слово згаданий вже попередку радник і показує начальству цілу теку виписаних паперів, тримаючи їх таким робом, щоб я не бачив.

— Ви здиваєтесь з такими особами: С., А., П. Ви повинні знати, що кожний ваш крок цікавить не тільки нас, але ще установи інших держав. Я не знаю, чим ви були колись, але тепер ваша присутність на віденському ґрунті вже звернула увагу тих, хто має змогу і певно право нам про це говорити. Адже ж ми мусимо берегти інтересів нашої республіки і не можемо допустити, щоб через вас у нас виникли які будь прикросі. А що буде, коли в одній із сусідніх столиць з'явиться в пресі стаття про ваше перебування тут,—виголосив цілу промову „шеф“ департаменту.

Я вирячив очі, слухаючи ці жахи і майже почував себе „грозою“ сусідніх держав, але їхати не хотів.

Побачивши твердість мого рішення не виїздити на їхній наказ, і рішучість заперечення їхніх фактів, шеф очевидно рішив, що на випадок переведення в життя насильчих заходів, якими вони мені загрожували, тоб-то арешту—їхня позиція буде хитка. Бо очевидно тільки це змінило його тон.

— Навіть коли б ви справді не робили того, що вам закидається, ви все ж таки поведітесь так, що навколо вас вже створився шум, і це найгірше. Ми можемо дати вам продовження, тільки ви не повинні ходити на збори організацій і не давати приводу до різних чуток.

Це нахабство поліції не є дивне: арешти чужинців політичних робітничих діячів у них явище звичайне

Через кілька днів до мене приходять дружина і говорить, що у неї знову були доброзичливі інформатори з „язиком, що пече“

і переказали, що в сусідніх крамницях сидять по черзі вартові, надіслані від таємної поліції, і що коли я виходжу, то один з них іде за мною слідом.

В цім не було нічого несподіваного. Я вже і сам помічав, що якась постать слідкує за мною, і відпроваджує мене геть до національної бібліотеки, куди я ходив що дня. Мені була ясна ціла гра віденської поліції і так само причини цієї перебільшеної уваги.

ВІДЕНЬ ПРИЧЕПУРЕНИЙ

Місто Відень лежить над Дунаєм. Воно розкинулося геть аж попід гори „Вінервальд“, і через Дунай, через Вінерфлюсе, через канал і „Альте Донау“. В середині — так зване старе місто, колишній бург, чи по нашому властивий город. Навколо іде кільце (Ринг), а далі — колишнє передмістя, що стало містом. Воно своєю чергою оточене робітничими ділянками, що відділяються від колишнього передмістя поясом, — Гюртлем. По ньому ходить електрична залізниця, вже по війні електрифікована, Штадбан, що проходить то під землею, то зноситься на один рівень з пятиповерховими кам'яницями, і скаче упорівень дахів.

Відень — одне з найкращих міст Європи. Я пригадую його скоро по війні, коли воно кричало про свої злидні, простягало руку до цілого світу, благуючи допомоги. То були часи, коли місто стояло на краю загибелі, коли голодна зарібна плата, безнастанне падіння валюти, безробіття, наскоки голодного натовпу на крамниці, здавалося, були ознакою неминучого розвалу капіталістичного господарства.

Сьогодні зовнішній вигляд змінився. На вулиці не видко обдертих жебраків. Жебрацтво причепурилося і перейшло в кав'ярні і двори. Це — музиканти, що співають у коридорах домів, це безнастанні постукування у двері безробітних і старців, це продавці шпильок, сірників, листового паперу і кувертів; це жінки з зів'ялими рисами лица, що прохають вас купити краєвиди або малюнки якогось невідомого артиста; це інваліди, що ходять по кав'ярнях і показують вам посвідку, і на її підставі жадають допомоги. Одним словом, можна зрезюмувати: зокола поліпшення, а в основі все лишилися без зміни, а навіть в дечому погіршення. Сьогодні вже маєте близько 320.000 безробітних, чого попереду ніколи не бувало.

Коней на вулицях вже зовсім не видко, хіба хто провезе велетенські барила з пивом, або якийсь дивак візьметься звідкись з села і переїде через місто. Візники всі „загинули“ під натиском автів, яких розвелось коло 17.000. Авта стали звичайним явищем. Вони дешеві: кілометр дистанції 15 копійок. Вночі автобуси продовжують комунікацію після 12 години, цікава новина: автобуси не мають контрольного. Шофер має таку механічну касу, що з її допомогою він дуже хутко видає квитки всім пасажирам. Вхід зроблено так, що ніхто не може увійти, обминувши шофера. Таким робом видаток на персонал скорочено вдвоє на кожнім автобусі.

Колись в робітничих ділянках майже не було газового опалу та електрики. Протягом останніх років в цих околицях відбулася „революція“, і майже кожна квартира має електричне світло, майже в кожному домі єсть газовий опал. Каналізацію удосконалено. Під Віднем простягнулася велетенська сітка підземних рур, що виносять сміття в Дунай і Чорне Море. Ці підземні ходи такі великі, що в них кубляться всі безхатники, що не мають де спати, а також кримінальні

елементи, що мають причини ховатися з поверхні землі, в підземелля. Звідси часто роблять підкопи під магазини та огнетривалі каси банків, і від часу до часу можна прочитати в пресі про викриття очайдушної грабіжки. Відень тримає цілу бригаду робітників, що репарують підземні ринштоки, і інколи трапляється, що якийсь робітник упаде в діру і його захопить водою в глибокій рурі та знесе просто на дно Дунаю.

Нещодавно запроваджено нову систему вивозу сміття. Раніше його возили на конях, і порох од вітру носився навколо фіри. Сьогодні в кожному домі у дворі стоять герметично механічно-замкнені цинкові скрині, куди всі мешканці зобов'язані виносити сміття. Раз на тиждень приїздить тягарове авто з двома зачиненими залізними возами, в які механічно висипається сміття. Так само колись вулиці пишалися порохом і брудом. Тепер влітку чотири рази по всіх вулицях їздить автомобільна поливалка і зрошує розпалений сонцем камінь. Оце ті поліпшення, що ними австрійський капіталізм намагається з допомогою соціал-демократів ушасливити пролетарів.

КУПАЛЬНЯ „АМАЛІЯ“

Мені показали між иншим нове „досягнення“ віденської громади, Амалієнбад (парня), що її показують всім, хто одвідує Відень, а зокрема робітничим організаціям. Справді, це останнє слово техніки. Велетенський будинок. Тут єсть купальня заля, де ви можете плавати і взимку і влітку. Басейн з приладженням для скакання в воду з висоти кількох метрів. Кожному кабінка, де передягаються, тоб то де ви залишаєте свій одяг і одягаєтесь в короткий купальний костюм. Жінки і чоловіки купаються разом. Повсюди штучний мармур, душі з теплою і холодною водою. До басейну не можна потрапити, не перейшовши малий басейн, призначений для миття ніг. В повітрі хлор для очищення води і повітря.

Тут же в помешканні постійно приймає лікар, тут же промінні ванни, сонячні ванни, звичайні ванни, і зрештою парова парня. Ця остання найкраще пристосована і з найбільшим комфортом зроблена частина парні: має окремі кабіни для роздягання і одягання, де ви також залишаєте одіж. Скрізь крани для пиття води без чашки, і просто з струмка, що б'є вгору до рота, коли затулити діру знизу. Маєте право митися півтори години. Скрізь висять написи, в якому порядку і черзі треба користуватися всякими вигодами: спершу миття ніг, потім парня гарячого повітря, миття під душем, сидіння в басейні з теплою водою, сідальні ванни, масажі, що коштує 20 коп., парова парня, душі великої напруги і спеціальні душі гострого струмка, що може навіть до крові пошарпати шкіру, холодний басейн. А коли ви виходите, то на вас накидають спеціальне простирано, потім полотняний халат, і дають солом'яні пантофлі. Витершись, ви йдете до окремої кімнати, де за 20 копійок вам вискрібують нігті, вирізують зайві та шкідливі нарости та нагнітки на пальцях ніг. Після цього ви йдете в кімнату відпочинку, де на м'яких диванах ви укриваєтесь вовняною ковдрою і спите при абсолютній тиші півгодини. Парова парня з цими вигодами коштує 50 копійок. Вона збудована в найбільшій робітничій ділянці в Фаворитені і призначена для ілюстрації могутності меншовицького магістрату.

При досягненнях сучасної техніки в усім тім немає нічого надзвичайного, особливо коли цей магістрат здобуває від буржуазії кредити

з явним розрахунком довести, що „соціалістичне будівництво“ можливе на капіталістичних підвалинах. У Відні це найлегше зробити, бо колишній реакційний магістрат ніколи не потурбувався запровадити бодай мінімальні комунальні послуги, що їх буржуазні магістрати Німеччини завели ще перед війною (і тоді ніхто не уважав їх за досягнення соціалізму). Тепер, коли робітничі маси Радянського Союзу будують справжній соціалістичний лад, спираючись на непохитну політичну основу, на диктатуру пролетаріату, на особливу форму пролетарської влади, на ради, Отто Бавер намагається переконати, що й вони, австромарксистичні також будують соціалізм, доказуючи, що цей шлях „дріб'язкового закорінювання соціалізму, шлях малих комунальних реформ, шлях комунізування трамваю, парень та будинків, є справжній і майже єдиний шлях. І що в Австрії інакше не можна, бо Австрія не Росія. Це називається „вростання соціалізму в капіталізм“, а в дійсності — це є ошукання пролетаріату копійчаними паліативами і замулювання йому очей перед лицем страшного визиску пролетарів капіталом, тим самим капіталом, що дозволяє кинути крихту з своїх доходів на „соціалістичне“ будівництво! Так австрійська буржуазія вкупі з соціал-демократією хоче підкупити верхівку кваліфікованих робітників в той час, коли з шости мільйонів людности Австрії 320 тисяч, а з родинами близько одного мільйона осіб перебувають без роботи, викинуті на вулицю, і тримаються при житті голодною пайкою, що називається „підмога на безробітних“, — а навіть і цю підпому одержує тільки трохи більше половини безробітних.

ВІДЕНЬ ВНОЧІ

Коли ви підете вечірньою порою по вулицях цього колосального міста, вас вражає неймовірний блиск вечірніх огнів великої кількості театрів, кін, кав'ярень, варьете, барів (люксові кав'ярні), різнобарвної електрики, що переливається повсюди на мурах домів, закликаючи клієнтів купувати всякі втіхи й розваги. Втіхи кохання теж продаються скрізь, досить вам спинитися перед вітриною, кинути побіжний погляд на мовчазну постать якоїсь шикарної панночки, як ви можете почути — „ходімо“? і на вас подивляться виразно одверті очі, і посмішка на устах, що вітає кожного, хто має гроші.

Все ділове життя відбувається у Відні по кав'ярнях, просторах, залитих світлом, уставлених м'якими меблями. Тут є кав'ярні, де збираються тільки комуністи, або тільки есдеки, різні групи журналістів, спекулянти валютою і цінними паперами, краденим крамом. Є кав'ярні, де сходяться шпиги тої або іншої держави чи національності, утікачі і політемігранти з різних балканських країн, з сусідніх держав, білогвардійці, жовтоблакитники, петрушевичівці, контрабандисти. В карти і шахи можна грати в кожній кав'ярні. Тут же можна пообідати, або з'їсти пару ковбасок, пити вино, пити каву, чай, всякі ліквори, читати пресу всіх країн і на всяких європейських мовах. Ви можете сидіти тут цілий день, і цілу ніч, коли кав'ярня відчинена до 4 години ранку, а це буває раз на тиждень в кожній кав'ярні, хоч звичайно кав'ярні зачиняються годині о другій. Тут же крутяться повії, що перебувають майже в кожній кав'ярні, під видом скромних і сором'язливих дівчат, що сидять по кілька годин і часто навіть, коли не читають газети, то займаються мережанням та якоюсь ніби роботою; є спеціальні кав'ярні, що мають славу збірного повійного пункту. Є кав'ярні, де приходять тільки закохані. По всіх кав'ярнях, де грає

музика, джазбанд танцює кожний, хто хоче. Крім того єсть бари, або кабаре, де є спеціальна атмосфера, наповнена танцювальним екстазом і джазбандом, де скачуть товсті банкири, урядовці, де гешефтьярі з підозрілими дамами вибивають найновітніший „чарлстон“, новий негр-танський танок, що характеризується скаженим темпом і неймовірними викрутами, мов наслідуючи шалений темп індустрійного життя і машини.

ТЕАТР І КІНО

У Відні є двадцять театрів, що, не зважаючи на всякі кризи, все ж таки якось існують, часто живучи на субсидії уряду або якихсь багатих банкирів-меценатів. Есдеки завели спеціальні картки для робітників, що коштують половину ціни, і до театрів ходить не тільки заможна публіка, але і багато робітників.

Є дві опери! Державна, одна з найславніших у світі, і народня опера (volksoper). Крім того є три оперети. Цим Відень славиться. Оперетові співи дзвенять в цілому Відні скрізь, кожна оркестра їх грає в кав'ярнях часто в супроводі публіки, що горланить разом з музикою. „Штадт-театр“ перейшов цієї зими на вар'єте ревію: „Знову Відень сміється“, назва, що ні в якій мірі не відповідає дісному станові, коли взяти на увагу не сотні тисяч паразитів, але сотні тисяч викинутих на вулицю на голод і смерть пролетарів. З оперет „Графіня Маріца“ користується велетенською увагою. Вона іде без перерви цілу зиму, що-дня нараховуючи до сто п'ятдесят спектаклів. Єсть театр ляльковий. Райнгартів театр користується великим успіхом. І стоїть на найвидатнішій місті. До Відня приїздить російське вар'єте „Синя Птиця“, що збирає масу публіки. Театральна Віденська техніка висока, але гра артистів, на думку знавців, не дорівнює радянській театральній культурі. Але одне треба сказати гарне про театр у Відні: це перерви короткі, починають точно в призначений час, кінчають іноді о десятій годині, рідко в одинадцятій, іноді навіть іде одразу два спектакля за один вечір, повсюди механічна пересувна декорація. Московський театр Таїрова, коли приїздив, користався величезним успіхом. На мою думку з наших театрів „Березіль“ стоїть на височині європейського театру і міг би з успіхом показати у Відні досягнення українського радянського театального мистецтва. Проте опера здається мені у Відні недосяжна досконалістю, а оперета віденська незрівняна, принаймні, та російська оперета, що я бачив у Харкові, не годиться в порівняння з Віденською. Звичайно зміст віденського театального життя наскрізь буржуазний.

Соціал-демократи пробували згуртувати студії нового напрямку, але крім кількох не дуже вдалих виступів ніяких результатів ці студії не дали. Кіно-фільми есдеків — також злиденно міщанські, убогі, пасифістичні і не вирізняються з загального болотяного змісту буржуазного кіно-мистецтва: техніка велика, зміст іноді дотепний, але класовий характер їх не дає змоги зарахувати їх в категорію досягнення робітничої інтернаціональної культури: це буржуазне сміття. Радянські фільми, що просмикнулися в Австрію, викликали захоплення пролетаріату без різниці партій, знайшли признание у австрійських есдеків: вони вельми похвалили картини, а Потьомкіна назвали в пресі пророчисто „Під подихом революції“. Ми можемо з задоволенням прийняти цей комплімент, бо він є також признание меншовиків в своїм власнім банкрутстві.

Мені здається, що єдине велике досягнення есдеків в сфері мистецтва — це створення велетенського робітничого хору, що часто

виступає в концертних залах, і дійсно співає чудово. Німці кохаються у співах більше, ніж англійці, більше ніж французи; і хорові товариства вельми розвинені. Компартія теж має свій хор — „імени Лібкнехта“, що нараховує кілька років існування; я чув його в день роковин Леніна, і як на початок він гарний. Особливо могутнє вражіння зробило виконання хором (без співу) вірша Бехера на смерть Леніна. Заля завмерла в нім захваті, мов зачаклована. Я бачив сльози серед присутніх.

ВОКОЛИЦЯХ НАДДУНАЙСЬКОЇ СТОЛИЦІ

Минулого року у Відні не було снігу. Часто йшов дощ. Іноді здавалося, що розпочалася раптовна весна. В місяці лютому на початку, коли зненацька заблищало сонце, і повіяло з Середземного моря теплом, я сів в невеликім товаристві на Штаттбан, і через кілька хвилин опинився на електричній дорозі, що вела в Гринцінг. На кінцевій станції стояло кілька автів і ми за хвилину вже їхали вгору по дорозі на Кобенцел. Навколо були вілі і культура винограду. Снігу не було й сліду. Весняне сонце висушило асфальтом укриту дорогу. Денеде групи робітників лагодили зіпсуті мури гірського шляху. За чверть години ми були вже на горі, і авто з криком під'їхало до порожнього просторого готелю, з дверей котрого виглянуло кілька кельнерів. Вся їзда коштувала 90 копійок. Перед нами розгорталася панорама Дунаю, височезної круглої башти, де вироблювався газ, і в далечині в імлі зникали пречудові вежі „Віндабони“, осяяні сонячним промінням що розтинали пасма сизого туману. З лівого боку здіймалася гора Каленберг. Видко були, як по гірській дорозі в далечині мчали авта, просто до нагромаджених поверхів готелю і веж старого замку, де колись лицарі Остмарки, заснованої Карлом Великим, вартували купців, щоб їх пограбувати.

Такі палаци-замки маєте скрізь навколо Відня: Графенштайн, Ліхтенштайн, і далі по цілій Австрії в Тиролі, Вахау, Бургенланді. Куди поїдете, ви здибаєте на високій скелі при дорозі муровані башти старовинних кублів лицарів, графів і князів. Вони збереглися донині. Ось замок Каленберга: навколо замку звичайно висхий з перекидним мостом рівчак, що в нім колись була вода. Двір, могутні брами, обиті залізом. Ви йдете вгору, до залі, де лицарі відбували свої наради. Вам показують бібліотеку, наповнену старими фоліантами, кухню, де варили і пекли м'ясо просто на багатті, дубові лави, кімнати для тортур і страти ворогів; старі малюнки з „драй гайліген маадел“; „трома святими дівами“ — дослівно, як пояснює вам провідник. Замок над скелею, по якій неможливо стеребкатися, і тільки з одного боку вхід. На башті — прирештовання для зливання смоли і кидання в во-рога каміння, відтулини для стрілів, що повстали пізнішої доби.

В наш час ці замки звичайно піддержують від завалу, відновлюють. Навколо — зміцнення нової доби, але оригінальні мури збережено в доброму стані, з написами старовинними, з причандаллями лицарського побуту, з іменами. Протягом року в цих замках перебуває безліч туристів і екскурсантів.

Ми прийшли до „народнього ресторану“. Він народній, бо ціни на їжу і трунки мали бути дешевше на 50%, ніж в „люксовому“ готелю. Одначе це була комерційна брехня! З нас здерли по шілінгу за кожну дрібницю, каву, пиріг тощо. Тоб-то, як раз удвоє більше, ніж повинно було бути „по-народньому“. За півгодини перед тим порожня тераса

ресторану заповнилася вщерть. Влітку тут маса робітників з торбинками і в підкованих цвяхами черевиках, пристосованих для мандрування по скелях. Але сьогодні-всі приїхали на автах з долини: це— або чужинці, або урядовці, що з тої чи іншої причини мали вільний час і уперше цього року хотіли побачити Відень з високостів Кобенцла.

Ця частина околиць Відня подає найгарнішу панораму. Ми були на кордоні між лісом, що йшов вгору і виноградними полями, що збігали до краю міста, через долини, луки, провалля, поміж віл і садків виноградних. З Каленберга краєвид ще гарніший, бо видно далекі простори, що збігають на словацький бік. На самому вершку в лісі єсть на дереві платформа. Коли піднятися на неї, то ви бачите скрізь верхів'я дерев, долину, що котиться рівними полем геть на Словаччину і аж... до Карпат.

Коли ми поїхали на Каленберг, то шофер очевидно рішив, по нашій французькій мові, якою ми розмовляли між собою, що ми чужинці, і тому несподівано погнав авто геть убік від правдивого напрямку. Ми дивувалися, але рішили дивитися, почекати, що буде далі. Зовсім з іншого села, де кінчилася залізниця, через кілька сугорбів, по вуличках, поміж кам'яних селянських хатин, та між мурованими парканами,— він виніс нас зненацька до закінчення другої трамвайної лінії, тоб-то привіз нас іншим шляхом назад, і потім почав дертися на „Небесну дорогу“ (Геммельштрассе), що здіймалася просто угору. Нам стало все ясно: він хотів повезти нас довколишньою дорогою, щоб зробити більший кінець і заробити більше грошей. Він не міг взяти довільну плату, бо ціна показана на автоматичному таксометрі і залежить від покритої віддалі— від довжини шляху, що його пройшло авто, але він хотів зробити подвійну довжину дороги. Але коли він теребкався по „Небесній дорозі“, авто почало горіти. Він не міг далі їхати.

Ми вийшли з авта і рішили іти далі пішки, кинувши машину для охолодження. Я сказав шоферу по німецькому:

— Ви повезли нас фальшивою дорогою і то найдовшою. Я маю право не заплатити вартість зроблених чотирьох кілометрів, а навіть відправити до поліції.

— Найн, абер найн, ес гіпт кайне андере веге ін дізер цайт. (Ні, ні, тепер немає іншої дороги).

Проте, побачивши, що він покараний пригодою, я заплатив йому два шілінги.

Коли ми сказали йому, кудю йде вірна дорога, він був чимало збентежений і не сказав далі ані одного слова, очевидно, радий, що так легко позбувся загрози бути покараним. Ми сміялися далі, залишивши йому всі дані для відгадування нашої національності і певні, що він все таки не відгадає.

Відень оплутаний залізницями і трамвайними лініями. З Відня іде електрична дорога в Баден, коло 60 кілометрів, а так само з самого Відня можна за пару годин проїхати трамваем в Братиславу, столицю Словаччини, що лежить на Дунаю. Колись перед війною вона належала Угорщині, нині входить в Чехо-Словацьку республіку. Проте найбільша турба Австрії є брак вугілля, що, при її слабім, пасивнім торговельнім балансі, дуже погано відбивається на державному бюджеті. Тому всі зусилля, і позичка 650 мільйонів зол. корон, здобуті через Лігу Націй, мали бути витрачені головно на електрифікацію залізниць. Багатства водяної сили в Альпах дають можливість для цього. Проте досі вдалося електрифікувати малий клапоть дороги від Інзбруку до Фельдкірхе біля Швайцарії, де тепер, замість паровозів,

пролягла електрична залізниця завдовжки коло двохсот кілометрів. Останній рік почали будувати в Альпах велетенської сили станції, пробиваючи дно гірських озер і пускаючи воду з висоти півкілометра до турбіни, а потім мають перевести енергію до Відня на протязі кілька сот кілометрів. Ці всі роботи досі не можуть здійснити через брак капіталів.

Велика кількість залізниць, легкість комунікації розвинули в Австрії масовий туризм. Можна сказати, що в літні місяці пів Відня виїздить що-неділі за місто. Проте і в зимовий час бігуни на нартах (скі), з подорожніми торбинами юрбами заповнюють вагони, що їдуть в гори.

ПОВЕРТАННЯ. МИ БАЧИМО УКРАЇНЦІВ У ЛЬВОВІ

Мої нотатки не були б повні, коли б я не згадав за поворотну подорож. З станції Остбангофу набилося так багато народу у вагони, що у нас в купе навіть було більше, ніж треба, аж дев'ять душ. Один поляк захопив місце мого товариша, коли той вийшов на платформу. Я сказав, що місце зайняте. Він лишився далі, очевидно гадаючи, що я захопив місце для себе. Коли ж прийшов мій супутник, тоді каже, що ми вже „якось погодимось у дорозі“. Мій супутник таки погодився з цим пасажиром. Потім хтось з них здебільшого перебував в коридорі, або сидючи на чийомусь іншому місці. Це було саме по віденському.

По дорозі через Чехо-Словаччину ми витрачали дрібні австрійські гроші на станціях на каву, на газети тощо. Мій супутник був одважний: ішов під три платформи аж до залі і сідав там, наче у Відні. Не дурно ж він одного разу приїхав зо своєї країни без річей і одягу, без пашпорту і квитка, бо підчас одного такого вигідного відпочивання поїзд пішов геть, а він лишився ждати другого, і потім мусів їхати без пашпорту, без капелюха через кордони двох держав.

Ми приїхали у Львів рано. Вимучені безсонною ніччю в вагоні, ми пішли до гостиниці, щоб виспатися, мій супутник почав плутати по польському, намагаючись щось з'ясувати придиверникам. Але я припинив ці „фіґи-міґи“ і українською мовою спитав:

— Чи маєте вільну кімнату на п'ять годин?

— А як же, пане, маємо, — відповів найчистішою українською мовою порт'єр.

Миттю ми вимилися і, відчинивши вікна чистенької кімнати, заснули твердим сном на чистому ліжку.

Коли пізніше я вийшов до порт'єра, я побачив у нього ціле „віче“: душ п'ять робітників з гостиниці уважно студіювали мій пашпорт.

— Оце так пашпорт, червоний! Одразу видко звідкіля, сміючись приємно до мене, промовив один з них.

— А написано все по українському, — говорить мені другий хлопчак, віддаючи мені мій пашпорт. Ми ще ні разу не бачили такого пашпорту.

— Так, це український пашпорт, кажу я йому.

— Та ми бачимо, забалакали присутні одразу по українському.

Коли ми вийшли з гостиниці, то вся служба нас проводила до дверей, мов родичів.

— Бачиш, ти все хочеш говорити з ними мовою польською, а вони як раз пречудово розмовляють по українському.

Та сама історія трапилася і з носіями: спершу відповідали нам польською мовою, а коли ми забалакали, як треба, тоді виявилось, що це українські робітники.

Ми пішли блукати по місту. Зайшли до кав'ярні і сіли читати німецькі та місцеві українські газети, що були повні вісток про перемини в уряді в Радянській Україні. Мене вразив ідіотський тон цих інформацій, що розуміли все як раз навпаки, як воно справді було. Проте ундівці інакше і не могли писати ніж в протилежному напрямі до правди, тоб-то „навпаки“. Раптом ми почули українську розмову. Позаду нас розташувалося якесь товариство, а серед них одна жінка, з сигареткою в зубах, з підстриженим волоссям. — Зовсім по європейському“, подумав я. Справді, про моду в Західній Європі, як і в Америці, можна сказати одне: багато жінок курять, але майже всі жінки, принаймні у місті, скасували ознаки класичної краси і замість довгого волосся дівчата та жіноцтво струшує стриженою головою, — такою стриженою, що часом кавалер має довше волосся, ніж дама. Це вже намагання бути на вигляд більше мужчиною, ніж самі мужчини. Справді, коли б не коротесенька спідниця, то таких дівчат можна б уважати за хлопчиків або підлітків.

Львів, очевидно, не відставав від Америки і Європи.

Через півгодини до цього товариства в кав'ярні прилучилося ще кілька осіб, також українців, в той час коли інші знову відходили. Загреміла музика „дзазбанд“. Ці купки одвідувачів, музика і порожнеча в кав'ярні пригадували другорядну кав'ярню у Відні, де в третій окрузі.

ІНТИМНОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ

Коли ми сіли до вагону, до нас в купе пристала молоденька надзвичайно гарненька єврейка з Білоруси, що „боялася їхати серед незнайомих людей“, а нас вона вже бачила в залі двірця. Вона була в Перемишлі, звичайно відвідувала якихсь родичів, — хоча Перемишль і Білорусь ніколи не мали нічого спільного. Вона вже була полька, але ще говорила по російському. Крім того, у неї була ще одна риса, що нею характеризуються всі молоді дівчата з колишньої Росії і Польщі. Це ляк перед чужими людьми, чи в поїзді, чи в місті. Ніде в Європі дівчина, хоч яка молода, не буде боятися їхати де в вагоні через те, що там сидять незнайомі їй мужчини, не буде боятися іти через місто вночі. А вона боялася. Очевидно, у Польщі єсть така сама небезпека, яка була колись і в Росії для самотніх дівчат.

Польська залізниця в Галичині і на Волині працювала на порожнє принаймні в цей час, як ми їхали. В цілм вагоні не було крім нас нікого майже всю дорогу. Коли ми наближалися до Здовбунова, до нас прийшов кондуктор.

Пане, у вас забагато багажу на двох осіб, мусите частину здати до багажного вагону на наступній станції, сказав він нам тоном, що не припускав ніяких викрутів.

За хвилину перед тим, він таємничо розмовляв з другим кондуктором. Очевидно, вони порішили здерти з нас, що можна. Мій супутник, краще знакомий з порядками в державах між Західньою Європою і СРСР, сказав мені по німецькому, щоб я дав пару злотих, бо будемо мати клопіт.

— Для чого нам, та й вам, турбуватися з передачею речей до багажа — лагідно посміхаючись, кажу я йому. Хутко вже приїдемо. Чи не краще буде, коли замість платити залізниці я дам вам пару злотих? Це буде і нам і вам на користь.

— Так ест, пане! одразу весело згодився він. Коли я дав йому два злотих, він взяв папірець в обидві руки і раптом дмухнув на нього.

— Хай біг дасть щастя,— на „почонтек“ сказав він, зареگотавшись від задоволення.

З усього було видно, що він мав подібну практику що дня, всі рухи трафаретні і вироблені довголітньою звичкою. Всі залізничники були поляки: це був привилей патріотів і пепесів. З українців на залізниці працювали тільки ті, що уважалися за поляків, або були „католицької віри“!

НА ПОЛЬСЬКОМУ КОРДОНІ

Здобуново. Наша єврейка їхала далі. Ми попрощалися і вийшли. Мій багаж, що був наданий у Відні, вже стояв на станції. Ми пішли розміняти гроші. Ми говорили між собою по німецькому, іноді переходячи на українську мову. На ослоні лежав на мішку якийсь чоловік з виду народній учитель, або щось подібне. Одягнений по міському, але в кепці і з звичайним мішком.

— Ви мабуть із Буковини? спитав він нас українською мовою.

— А чому так?

— Бо майже всі буковинці знають німецьку мову.

— Зовсім вірне спостереження, але ми не буковинці. А ви, певно, туболець? Як же ж вам тут живеться?

— А, гіршого не може нічого бути. Ці бандити нас так скрутили, що не бачимо просвітку.

Він говорив досить голосно і одверто, мало звертаючи уваги на присутніх євреїв. Очевидно, він не боявся їх. Я вийшов на платформу. Він хутко теж опинився коло мене.

— Дозвольте з вами познайомитись, сказав він, звертаючись до мене. Я депутат польського сойму Н.

Я знав його тільки з газет, з його промов в соймі тощо.

— А я Слободянський,—відповідаю, не зовсім певний, чи й він мене знає.

— А! дуже радий. Ніяк не сподівався з вами тут зустрітись,—сказав він, знаючи, очевидно, мене також по громадській роботі. Бо інакше ми з ним ніколи не здибалися.—Як же, читав і чув про вас.

Наша розмова тяглася цілу годину. Він розповідав за відносини в Польщі і пускався в обміркування політичного стану в Радянській Україні. На моє здивування, він говорив в тому ж тоні, хоча ніби й виходячи з інших засад, як і вся західно-українська преса. У нас зав'язалася дискусія. Але він не піддавався. На мої інформації він відповідав своїми, що на його погляд були також міродайні. Говорив впевнено. Читає нашу пресу, що приходить, здається, до сойму. І все ж таки, йому „ясно навпаки“. Нашу розмову припинив мій колега, що кликав мене на ревізію.

В ревізійній залі у мене знову пригода. Я віз, своїм звичаєм, купу витини, відбитків з преси на різних мовах. Був при мені також діловий лист, що не мав ніякого відношення до політики. Ці речі я мусів мати з собою. І вони як раз викликали найбільше підозріння. Політичний контроль,—дефензива—уперто тримала мене в кімнатці, в оточенню жандармів—мабуть їм нема тут взагалі роботи. Дві речі ледве не скінчилися для мене прикрими пригодами. Це лист, де трапилася фраза: „єсть у мене старі революційні видання у Львові“.

— Еге, значить, у цього пана єсть революційні видання у Львові.

— Але ж мова йде про старі архівні видання?

— Цей лист конфіскуємо,—і рішучим жестом він поклав його окремо.

— А це хто такий? раптом скрикнув він, пронизливо дивлячись на мене.

Він дивився на напис на книжці, що я купив у Львові. Ви були у „нього“ у Львові? Де живе цей „Д-ий? Чого ви були у нього? сипав на мене питання.

Жандарми, що були біля дверей, почули прізвище „Д-ий“, підійшли до столу, і в один голос: „де Д-ий?“.

Мене все це вразило своєю несподіваністю. А найбільша куля була в оцій заяві: „Ми залишаємо вас тут“. Оттуди к свиням! Це значить запізнення на роботу, це значило телеграфувати за грошима, це — розмови, прикросі і чорт зна що. Звичайно, я знав, що через три дні я поїду далі, бо ніякого Д-ого у Львові немає, і ні у кого я там не був і нікого не знав і що це тільки хороблива уява дефензивника намалювала якусь „конспірацію“. Але що ж далі робити. Виходить, ніби арештований.

— Так це ж мій власний підпис, це мій літературний псевдонім, зрештою здогадався я сказати одверто те, що було правда. Я кореспондент харківської газети Слободянський, а це мій псевдонім. Я не був певний, що він стане ще гірше чіплятися.

Однаке все пішло навпаки. Він замислився на хвилинку.

— А чому ж ви одразу не сказали, випалив він роздратовано.

Інцидент був вичерпаний.

— А це що? Карл Маркс про польське питання? Напевно проти Польщі?

— Де ж ви чули, щоб Карл Маркс писав проти Польщі шістдесят років тому?

Понюхавши манускрипт і почитавши деякі речі, він повернув його назад.

Може він ще далі возився б із шпаргалами, коли б не прибігли носії з поїзду і не спитали, чи я лишаюся, чи їду далі. Мене пустили.

Я вийшов. Носії схопили мої чемодани і помчали бігцем до поїзду, що вже стояв на парах. Я ледве встиг заплатити носіям, як поїзд пішов.

КРИЗЬ ОКУЛЯРИ ПОЛЬСЬКОГО ЗАЛІЗНИЧНИКА

В нашому купе крім нас двох сидів здоровенний на вигляд німець-робітник, — товстий з могутніми пальцями, покрученими від м'язового напруження і роботи біля заліза. Колись я одразу міг угадувати, чи це був „карпендер“ чи „лейборер“, чи „інженір“ (сюсар), але тепер я вже сам не робітник, цього я не вгадав. Він сам сказав. Він уже працював в Україні, і тепер повертав знову на роботу після побуту в Німеччині. Він знав Україну ще з-перед війни і розповідав нам різні пригоди з старих часів, і зосібна про Шепетівку, куди ми тепер їхали.

В розпалі балачок до нас пристав польський залізничник. Я не розбирався в їхніх відзнаках і кокардах, як ще й досі не розбираюся в „советских“ кокардах, і не міг гаразд розпізнати, чи був цей вартовий дефензивник чи тільки кондуктор. Здається, останнє. Мій супутник охоче пустився з ним в політику.

Мені набридло мовчки сидіти і позирати на одноманітний і нудний краєвид і я прилучився до їхньої балачки. Розмова точилась про добру господарку чеських колоністів, хати яких видно з вікна вагону.

— Добра земля тут — така, як на Україні, — каже він.

— А тут хто живе? Поляки?
— Нє, пане, руські. Поляків нема.
— А ви з Польщі?
— Так.
— Ну, а там у вас добра земля, тільки мало?
— О ні, землі досить; ой у нас було б досить землі, але землю пани мають. У нас в Польщі, що ні село, то фільварок панський.
— Ну й що ж з того. Де панів немає?
— Ось у них немає, показав він рухом голови в напрямі на червоний схід, де розпросторились землі країни рад. Туди гнав наш поїзд. Він не знав, хто ми, але, здається, уважав нас за людей, що їхали на тимчасовий побут в СРСР.

— Хіба там панів немає?— спитав я, роблячи з себе наївного.

— Нема, пане. Всіх вигнали.

Я бачив, що це була б і йому приємна програма, коли б нагода. З певністю він би не протестував, коли б панів вигнали з Польщі. Проте він критикував радянські відносини.

— Але, пане, там така дорожнеча. Оце пальто, показав він рукою на мого сусіда, не купите за двіста „рублі“. А кілька там „жидзі“ (євреїв), то ніде немає стільки. Слово чести, пане, відколи тут їжджу, то тільки оце бачу „не жидів“, забрехався він самовпенено. Там жидівська влада, бовкнув він вивчену фразу.

Я рішив довести йому, що він бреше.

— Але ж, пане, кажу, жида є в Польщі так само. Тільки у вас є багато євреїв фабрикантів, а у нас євреї—то самі робітники або трудящі, у вас польські і єврейські робітники працюють на єврея і поляка фабриканта, у нас того нема, бо нема фабрикантів.

— Коли б не Антанта, то ми зробили б їм погром по війні, випалив він очевидно заздрив на „єврея фабриканта“...

— Тоб-то ви вбили б сотню робітників або дрібних крамарів, але фабрикант єврей від вашого погрому аж ніяк не потерпів би, а навіть коли б і цього не стало, то буде польський фабрикант. Коли хочеш позбутися фабрикантів, то починати треба саме з польських багатирів, бо вони головне. В Радянському Союзі немає панів ні руських, ні єврейських, і влада належить робітникам всіх націй.

Він замислився.

Ми приїхали до станції Могиляни. Дискусія вичерпалася. Скоро до вагону увійшла наша прикордонна сторожа.

ПО ЦЕЙ БІК

Знову ревізія на Шепетівці. Багаж розкритий. Пророкування польського залізничника, що нас будуть шукати до останнього кляптя одягу, не справдилися, хоча можливо і бувало так, що знаходили на дамах по шість пар шовкових панчіх, як це нам розповідали. Ми не везли ніякої зайвої дурниці, ми везли менше, як мали право за регуляминоном. Переглянули досить пильно, але швидко і без найменших причіпок. А з харчових запасів не оподаткували нічого, хоча мені здавалося, що на чесько-польському кордоні це обов'язково б сталосся (моя пригода з медом). Справді наш апарат на митниці працював так же справно, як і на всякій німецькій митниці, і так же ввічливо і через це непохитно,—це зрозуміло: там, де є грубощі, вибрики, там неодмінно є відхили в бік хабарництва або якихось інших надужить.

Але таке саме не можна сказати про наші залізниці. Нам розповіли цілі пригоди з поїздами в Шепетівці. Наші залізниці мають свої вигоди; але одночасно вони безпардонно бюрократичні, і персонал в порівнянні з європейськими залізницями куди менш інтелігентний, надто грубий і свавільний, і часто злісно причепливий. Одного разу, коли вже поїзд рушив, член якоїсь делегації, що їхала до нас, хотів всісти в вагон, що не був як раз його (нумерація місць—явище зовсім незнане в Німеччині). Проводник почав його штовхати з підніжок вагону. Це був неймовірний скандал, що ледве не скінчився нещастям. Бо... на квитку написано, що його вагон номер, одинадцять, а він хотів сісти до вагону число 4. Другий випадок: ревізія на митниці затягнулася, а потяг пішов собі, залишивши, на станції кілька пасажирів,—випадок зовсім неможливий в Середній Європі. Але особливо дивні пригоди з цими номерованими місцями. Байдуже, що ви маєте квиток. Раз ви сіли не до „свого“ вагону, вас виштовхують. В Австрії ви маєте право сідати без ніякого квитка і купуєте у кондуктора, що бере з вас на два відсотки дорожче ніж у касі. Коли ж у нас хто опиниться без квитка, то його карають страшною пенею, що звичайно збільшує шанси успішного хабарництва, бо хто впіймався, той платить радше кондукторові півтарифи, ніж десять раз більше залізниці. Зате ж на західних залізницях і зайців ніхто не ховає...

Ми були в себе дома, в своїй соціалістичній батьківщині. Ми знали з певністю, що у нас є свої мінуси і хиби проти європейської досконалості і ретельності. Але вся Європа з її дивовижною технікою, з її ритмичними джазбандами, з елеганцією її стрижених жінок, з неосязними хемікаліями і точними залізницями—відступає в тінь в порівнянні з однією велетенською перевагою, що її має Радянський Союз проти цілого буржуазного світу, в порівнянні з тим одним моментом, що його ніде крім нас немає. Ця перевага це—участь мільйонів працівників в культурному процесі, це—наше соціалістичне будівництво, наше господарче зростання, це—неперейдена в історії людства потуга комуністичної партії, що керує багатомільйонною країною. Зрештою, це—наш поступ в усіх ділянках життя, наше непохитне просування наперед, через усі перешкоди і уламки минулого, через труднощі відсталої техніки, через інерцію старої традиції,—витворюючи нову економіку, нове суспільство і нову соціалістичну інтернаціональну культуру. Одно слово—наша перевага перед усіма дивами європейської культури в тім, що ми в нашому розгоні до високостів світового комунізму, розтрошимо саму „психологічну“ Європу та заберемо всі найкращі набутки світової вселюдської культури, отже і європейської, залишивши всі її специфічні буржуазно розпусні витвори догнивати на задвірках історії.

Л. ВОРОНІЧ

Творча путь Цішки Гартного

Хай глядзяць, куды могуць узьняцца
Нашой вескі гарбар і пастух.

М. Чарот

Радянська Білорусь святкуе двадцятилітній ювілей літературної роботи одного з найвизначніших білоруських поетів і письменників Цішки Гартного. Двадцять років тому в грудні 1908 року в білоруській віленській газеті „Наша Ніва“ був надрукований його перший вірш. З того часу багато зробив Ц. Гартни.

Білоруська література має кілька збірників поетичної й прозаїчної його творчости. Про неї хочемо дещо сказати українському читачеві.

Але перед цим кілька слів про біографію Дмитра Жилуновича, бо таке справжнє ім'я Цішки Гартного, про важкий і цікавий життєвий шлях цього видатного білоруського культурного й політичного діяча. Народився він у жовтні 1887 року в містечку Копиль у родині бідних селян-чорноробів. „То був час, — пише в своїй автобіографії Жилунович — коли в хаті переходили від тяжкої поденщини на нудну трохи не даремну задільщину. Батько повернувся з Полісся, де копав канави в підрядчика, мати скінчила копати картоплю. До одного варстату, що на ній працював дід, мав долучитися другий. І від ранку, від досвітку до пізньої ночі, при вогні скіпки, мали заграти „ляди“ й „віязки“ (варстатове приладдя), не стихаючи нудні пісні, щоб через тиждень награти для родини вісім злотих“. Дитинство — звичайної селянської дитини; майбутнього поета на одинадцятому році віддають навчатися письма, спочатку у захожих „директорів“, потім у містечковій школі. Учення у школі, а влітку хлопець пасе худобу селянську. Поступово все збільшував череду і року 1903 пас уже 35 голів.

В той час молодий Жилунович гарячково читає. Найбільше дають йому книжки з бібліотеки місцевої Копильської соціал-демократичної організації. Року 1905 він кінчає двохкласову Копильську школу. Випадково починає писати вірші, перші з них — своєрідною напівросійською, напівбілоруською мовою. Вирішають з своїм товаришем їхати з Копиля шукати долі. Їдуть у Київ, де живуть родичі. З Копиля їх проводить уся молодь із революційними піснями, з побажаннями щастя. Але не пощастило: занесли вірші до редакції газети „Киевские Отклики“, редактор їх не прийняв. Довелося з соромом повертатися додому. „Допоміг, — згадує Жилунович — революційний вибух, що в ній я взяв чинну участь“. У містечку в жовтні (1905 р.) зробили загальний страйк „перемогли“ поліцію. Відкрилися інші горизонти, батькам моїм чужі й незрозумілі. Я зблизився з організацією с. д., покинув усякі думки про дальше вчення й пішов у гарбарі

(чинбарі) в лютому 1906 року". Весною 1906 року він проходить у Комітет Копильської соціал-демократичної організації, провадить роботу серед молоді і пише вірші й оповідання. Лише російською мовою.

Переломний момент настав, коли року 1908 Жилунович уперше побачив „Нашу Ніву“, єдиний на той час періодичний друкований білоруський орган. Він починає писати білоруською, своєю мовою, і перший вірш його, присвячений Янкові Купалі, співакові білоруського відродження, друкується в „Нашій Ніві“. „Так я став писати,— констатує Гартни— мовою білоруською. Але писання мене не задовольняло: мене цілком захопила ідея відродження Білоруси. Року 1909, в липні, я поїхав до Вільна, до редакції „Нашої Ніви“, щоб побачити людей, що стали на чолі білоруського руху, а з Вільна пустився в мандрування по Білорусі, заїжджаючи до містечок і сіл за допомогою робітників-гарбарів. Мандруючи з 1909 до 1912 року по Білорусі, писав вірші, прозу й кореспонденцію, в дорозі, у вагонах, на вокзалах, у тісних і брудних кімнатах, писав після одинадцяти-годинної праці“.

Року 1913 він їде до Петербурга й стає на роботу у заводі; одночасно стає членом столичного соціал-демократичного об'єднання. На заводі працював недовго — швидко скоротили; деякий час був без роботи, зрештою влаштувався завідателем видавництва „Новый человек“. В цей час пише першу частину свого роману-трилогії „Соки Цаліні“ й видає збірничок віршів. Збірник цей вийшов 1913 року у виданні петербурзького білоруського видавництва „Загляне сонца і у наша ваконца“ латинською абеткою під назвою „Piesni“.

На війну Жилунович не попав. Підчас її він провадив значну культурно-національну роботу. Революційні білоруські організації бажали поразки царської Росії. Цей погляд поділяв і Жилунович. „Організаціям бракувало грошей“—згадує він,— і відповідно розгорнути роботу здавалося неможливо. А в тім час не дозволяв байдкувати. Довелося з-осени 1916 року на свої кошти почати видавати білоруську газету. Зібравши невеличку суму грошей і відшукавши кредитора-друкаря, я розпочав щотижневу газету „Дзянніца“. Газета виходила напів у білих плямах. Її вийшло всього сім номерів. Брак коштів та перевантаженість працею (я служив і вчився на курсах Побединського) примусили мене газету закрити.

Велику діяльність розгортає Жилунович після революції. У лютому 1917 року він бере активну участь у демонстраціях і боях з поліцією. У перших числах березня він стає членом Петроградської ради робітничих і салдатських делегатів, куди його делегують білоруські організації. В кінці березня 1917 року бере участь у з'їзді в Менську білоруських громадських організацій „Білоруської соціалістичної громади“. У Петрограді він організує велику організацію „громади“, що в неї входило багато робітників-білорусів. У червні 1917 року з'їзд білоруської соціалістичної громади обирає Жилуновича на голову Центрального комітету партії. „Білоруська соціалістична громада“ виставляє Жилуновича й кандидатом до Установчих зборів.

Але, як і більшість національних соціал-демократичних партій, білоруська соціалістична громада, зазнала розлому. Права її частина намагається утворити „незалежну“ Білорусь дрібнобуржуазну і йде для цього на порозуміння з німцями й поляками. Політика ця зазнала краху. Інший був шлях у лівій частини, що на чолі її був Д. Жилунович. Ця частина йде до більшовиків. Сам Жилунович стає в лютому

1918 року секретарем білоруського національного комісаріату при комісаріаті національних справ РСФРР. В-осени 1918 року вступає до комуністичної партії, в рядах якої перебуває й досі. У грудні 1918 року, коли утворено незалежну Білоруську Соціалістичну Радянську Республіку, Жилуновича обрано на голову її тимчасового уряду. За доби боротьби з поляками й окупації ними Білоруси Жилунович працює на фронті; на початку 1919 року був, між иншим, деякий час у Харкові, де редагував вечірню газету „Красная Звезда“.

Наприкінці 1921 року він переїздить у Менськ. Тут близько року редагує газету „Савецкая Беларусь“, а далі делегується до Німеччини видавати білоруські книжки. Майже рік пробув він у Німеччині, видавши тут дев'ять назов білоруських книжок (для Білоруси, видання якої ще не що давно нараховувалося одиницями, це була значна кількість; до того ж це робилося 1922-23 р.р., коли взагалі в Союзі мало книжок видавали). Поміж иншим видав тут першу частину свого роману „Соки Цаліні“ під назвою „Батькова воля“, а також і книгу віршів „Песні працы і змаганьня“. По поверненні з-за кордону Ц. Гартни завідує білоруським кооперативним видавництвом „Савецкая Беларусь“ і редагує білоруський грубий журнал „Польмя“. З 1925 року і по цей час завідує білоруським Державним видавництвом.

З 1921 року Жилунович є член ЦВК Білоруси, а з 1924 р. і Союзного ЦВК по раді національностей. Його обрано й до складу Інституту білоруської культури, що має класу красного письменства; цю почесну відзнаку поділяє він з народними поетами БСРР — Янкою Купалою та Якубом Коласом.

Оце про життєвий шлях Дмитра Жилуновича. Він не міг не вплинути міцно й на літературну творчість Цішки Гартного. До розгляду останньої зараз і переходимо.

Доробок прозаїчної творчости Ц. Гартного — два збірники оповідань — „Трэскі на хвалях“ та „Присады“, а також роман „Соки Цаліні“. Про останній скажемо окремо. В перших же Гартни виступав як описувач побуту білоруського села й містечка й як письменник білоруського революційного руху й революції на Білорусі. Білоруське село — село бідної країни. „Няхітры наш край“ — казав А. Любченкові провідник на білоруській залізниці. Казав він правду: нехитрий і бідний. Ліси, піски й болота — економічні умови, несприятливі для розквіту сільського господарства, принаймні несприятливі за некультурного господарювання, як це було на Білорусі (як і по всіх країнах кол. Росії) за царату. От чому так бідне й страждає білоруський селянин. От чому стільки горя народнього змальовано в деяких оповіданнях Цішки Гартного. Справді-бо подивіться, прочитайте деякі з оповідань першої збірки письменника „Трэскі на хвалях“. Ось селянин Антін Ступа з оповідання „Вялікодная каробка“, що бачачи голод у своїй хаті й шкодуючи дітей, які хочуть хоч що-небудь мати на великодні свята, краде щось із харчів з підвід прочан. Ступу, звичайно, спіймано. Тема оповідання в літературі не нова. Але в Гартного вона подана на фоні малюнку страждання білоруського бідняка-селянина, оповідання про голодну хату його й голодних дітей у ній, і через це робить на вас таке міцне, таке глибоке вражіння, як ніби-то стара й знайома тема.

Ось Докія, героїня оповідання „Распусніца“. Її з малими дітьми покинув чоловік. А в хаті голод, дітям нема чого їсти. Отже, мусить приймати на ніч за гроші чоловіків. Ще оповідання „Шукаючы працы“: голод жене його персонажів, бідних білоруських селян Гната й Ти-

моша, на заробітки на Україну, до Київа. Гроші в них виходять, надія — на жакетку одного з них, але її в дорозі крадуть. Голод — головний мотив в оповіданні „Штрекбрэхер“. Внім містечковий робітник мусить підчас страйку йти до господаря просити грошей. Причина все та ж — голодні діти. Сюжет, як бачимо, нескладний, але вражіння глибоке і зокрема сприяє цьому щира правдивість цих оповідань. Адже це не в романтичні твори ситого панства, — пише їх людина, що сама близько знала злидні бідняків із білоруських сіл.

Близько до цього циклу оповідань стоїть коротенький нарис „Байстрик“, де маємо оповідання про горе дівчини, яку перемогла краща суперниця.

Якщо в малюнках білоруського села Гартни дає нариси, які знаходимо на ці теми у інших білоруських прозаїків, то найбільше зробив він у малюнках революції. Мабуть не помилимося, коли поставимо його на одне з перших місць (якщо не найперше) з письменників білоруської революції. Саме революції присвячено більшу частину його оповідань. Тяжко проходила вона на Білій Русі. Бідний, пошарпаний і зруйнований війною з німцями за царських часів край мусів стати за арену боротьби радянської влади з поляками. В цій боротьбі Білорусь зазнала тимчасової окупації, яка для її західної частини триває ще й досі. А Білорусь східня багато потерпіла від цієї окупації, багато лиха зазнав її трудовий народ. Про боротьбу революції з Польщею на терені Білорусі, про реагування на цю боротьбу селянства й робітництва білоруського розкажуть нам оповідання Цішки Гартного. Ось коротке оповідання „Дойдзем, сынок“ де оповідається за селянку — втікачку від польської навали. Сумніше оповідання „Спатканьне“. Внім селянська дівчина чекає на свого коханця, що б'ється проти поляків у лавах армії. Вона хоче їхати до нього, але марні її надії: парубка привозять уже неживого. Сумне й оповідання „Сымонка-інжынер“ про селянського хлопця — надію родини. „Сымонка“ бере участь у бійці з поляками, що відбувається в його селі. В бійці забивають і його, і його батька. Невеселий і нарис „Праводзіны“. Незаможна селянська родина виряджає в армію третього сина. Перший син повернувся з війни інвалідом, другий служить у війську. І саме в день проводів останнього сина приходить звістка, що сина середнього забито.

Сильне вражіння справляє оповідання „На руїнах“. Два брати — червоноармійці повертаються в рідне білоруське село. Вони бачать свій зруйнований край, а в ріднім селі дізнаються, що хати їхньої нема — її спалили поляки, що дружину одного з них згвалтували — до смерті замучили польські жовніри.

В цих оповіданнях з доби боротьби з Польщею й взагалі з доби громадянської війни на Білорусі Ц. Гартни виводить ряд героїв, сірих героїв цієї боротьби. Наприклад, оповідання „Больш за усіх“. Герой його — молодий сільський та містечковий партієць з селян. Він нічого не шкодує для революції. Свого батька він посилав в підводчики з червоною армією, що йде в наступ до Варшави. Батько там і загинув. Мати хвора, але, коли партія вимагає його переїзду на іншу працю, він не відмовляється від свого посту. Оповідання „Ядзя-Жучок“. Його героїня, відправивши на війну свого чоловіка, не витримує в ріднім селі, йде на фронт і стає червоною сестрою-жалібницею. Або оповідання „Таварышы“, де два партійці, такі різні, однакові, що ніби ні в чім не можуть погодитися, забувають це все, скоро чують про потребу взятися за зброю; пліч-о-пліч стають вони в ряди,

Але знала революція й інші типи, типи її ворогів. Ворог одвертий (Пров) у повісті „Чырвонаармеец Ліпа“, що організує перехід групи зрадників — червоноармійців на бік ворожої армії. Ворог революції є й Франузь Довбня з оповідання „Бягунец“, що дезертує з Червоної Армії до своїх батьків, заможних селян і з радістю чекає на прихід польських легіонів. Легіони справді прийшли, але в першу чергу заарештували самого дезертира, підозріваючи його в більшовизмі. Складніша й цікавіша постать Сидора з твору „Трэскі на хвалях“. Це — впертий і принциповий ворог рад. Він — радянський службовець, приїздить відпочити в рідне село. Тут хоче він відпочити від радянського настрою міста. Але не щастить йому. Його товариші — місцеві інтелігенція, що раніше поділяли його думки, тепер у більшості змінили „віхи“, стали на щирішу роботу новій владі. Село білоруське так само цілком її підтримує і навіть зять Сидорів не може стерпіти його антирадянської агітації й жене його з хати.

В останнім творі Гартни приходиться уже до відображення відбудовчого періоду, до відображення побуту наших днів. Наші дні — доба буденної, але важливої праці будівництва соціалізму — також знаходять місце в його творах. Господарче будівництво, що стоїть тепер на порядку денному, малює Ц. Гартни в творі „Свае блінцы“. В нім містечковому низовому партійному робітникові з величезними труднощами доводиться здобувати кошти, здобувати дозвіл на відбудування млина. Але старання його зрештою дають наслідки й перемагають опір і інертність: містечко за кілька часу має і млин і тартак. Друга така постать — це Володимир Ложка з повісті „На новым месцы“. Це — механік на радгоспі. Разом із завідателем радгоспу провадять вони велику й значну працю поліпшення господарства. Наш день ви знайдете і в оповіданні „Хільщчык Шльома Брыкер“. Головний персонаж його — містечковий кустар-гарбар. Тяжко живеться тепер у білоруському містечку, злидні й економічний підупад маємо в нім. Але небагато потребує „людина повітря“, що всяко б'ється за свою крашу долю.

Темні сторони нашого часу малює оповідання „Чапіла душы“ про те, як з колишньої комуністки стає повія. Але шлях Люби — героїні цього оповідання — шлях не характерний. Новіші проблеми нашого дня ставить повість „На новым месцы“, про яку ми вже згадували. В ній бачимо розрив між Володимиром Ложкою, активним радянським робітником та його дружиною Килиною-міщанкою, що не розуміє його настрою і його відданості громадській роботі. Проблема хатнього родинного життя розв'язує й оповідання „Дыагноз“.

Ми наводили досі лише головні теми творчості Цішки Гартного. Як бачимо, вони різноманітні. Але, окрім цих тем, окрім головних героїв, і основної ідеї кожного твору, в кожному оповіданні Гартного знайдете багато иншого. Багато інших типів. Ніби-то вся сучасна Радянська Білорусь проходить перед нами. Бачимо малюнки життя її трудового населення, відчуваємо темп цього життя й неперестанний поступ уперед. Крім цього, Гартни чудово малює побут, своєрідний раз-у-раз побут білоруського селянина. З цього боку Гартни — глибоко національний письменник. Відчувається, що побут, життя білоруського села й білоруського містечка — це річ йому знайома й близька. Треба ще сказати, що це національне офарблення й національний колорит оповідань Гартного підкреслюється малюнками, ніби побіжними й коротенькими, білоруської природи, на тлі якої раз-у-раз іде дія оповідання.

З хиб конструкції оповідань Цішки Гартного ми вказали б, що, на наш погляд, автор забагато місця й уваги віддає авторським

ремаркам і поясненням: читачеві оповідається за характерні риси персонажів і їхнє ставлення до тих чи інших явищ. Підготовлений цими поясненнями, читач не так напружено стежить за розвитком дії, краще було б, щоб характер і погляди дієвих осіб виявилися з самої дії та — і це найкраще — з діалогів. Це зробило б живішими й жвавішими оповідання. Друге — це що до мови. Селянська мова в Гартного надто вже періодична й плавна. В житті ж селянська мова і на Білорусі бідніша що до конструкції речення й одривчастіша. Але ці наші побіжні зауваження жодною мірою не зменшують ваги оповідань. Ц. Гартного. Їх швидше треба розуміти як дезидерати що до дальшої роботи, бо творчість письменника, очевидно, в періоді свого розквіту й далі даватиме ще багато.

Оце про прозу Ц. Гартного. Але вона не обмежується збірками дрібних оповідань. Гартни є ще й автор першого білоруського роману „Соки Цаліні“. Це — роман-трилогія. Вийшли в світ досі тільки дві частини його. Третьої частини ще не видруковано. Отже, в нашій викладі казатимемо лише про першу й другу частину.

Перш за все в зовсім побіжних рисах, в коротких словах зміст цього роману. Значна частина дії відбувається в містечку Сільцах — менша — Ризі. До містечка Сільці приїздить на відпочинок Григор-робітник, з бідної селянської родини. Головний стрижень оповідання першої частини роману — це кохання Григора й селянської дівчини Зосі. Зося — дочка заможних селян Придатних. Ці ладнаються видати її за заможного парубка Василя. Але в першій частині перемагає Григор, якому віддається Зося. Поруч із цими головними постатями в романі є багато інших. Тут побачимо Степу, Григорову мати — бідну селянську вдову, товаришів Григорових — молодих містечкових революціонерів, з яких найцікавіший Семен („Семка“), найближчий приятель Григорів. У другій частині роману „На перагібе“ дія відбувається частково в містечку, частково в Ризі. З містечка виїздить Григор, Зосю родина примушує піти за заможного Василя, який після весілля не може пробачити Зосі її „гріха“; частину хлопців, товаришів Григорових, арештує поліція, що довідується про існування в Сільцах нелегальної організації. А головний герой оповідання Григор Незвичний, працює на великому заводі в Ризі, бере активну участь у революційному русі робітництва й за виступ підчас робітничого страйку попадає до в'язниці. Що далі — розповість нам третя частина роману.

Найцікавіший персонаж „Соків Цаліні“ є, без сумніву, головний герой Григор. Революціонер-робітник, що поволі виробляється з пролетаризованого сільського парубка — тип, добре знайомий авторів. От чому наділив він його яскравими рисами міцної й цікавої індивідуальності, от чому з такою старанністю й любов'ю оповідає за кожний його крок. Зокрема цікава ця постать за часів перебування в ріднім містечку, тут автор зумів тонко передати відмінні риси психології цього пролетаря, що відділяють його від його оточення. Цікава постать і Семена — приятеля Григора, що пішов іншою дорогою: залишився господарювати на батьківській землі. Психологія його вже зовсім інша, хоч і бере він також участь у революційнім русі. Зося-коханка Григорова, є типова білоруська дівчина, м'яка й лагідна, що кориться волі батьків і йде заміж за Василя, якого не любить. Інтересні постаті батьків Зосі й Василя — представників заможної частини білоруського селянства. Автор вміло підкреслив одмінність їхніх переконань від селянства незаможного, з якого виходять Григори. Ніби в зовсім інший світ переносить нас автор, коли пише

про перебування Григора в Ризі, про його працю на заводі, про його участь у революційному русі. Ця частина роману зокрема цікава для літератури білоруської, літератури переважно з селянською і містечковою тематикою. Адже волею долі й волею економічної політики царської Росії Білорусь є країна, що майже не має великої промисловости, великих промислових центрів. От чому й письменники її пишуть про села й містечки, про дрібне місто. Широке полотно великого промислового центру, стану й настрою його робітництва й економічно-революційної боротьби пролетаріату дає лише Цішка Гартни. Його „Соли Цаліні“ поки малюють часи царату. Хто знає — може третя частина дасть уже й справжні революційні бої.

Білоруська літературна критика закидала Гартному повільний розвиток дії в романі, його завелику статичність. Справді, роман статичний, дія тече повільно, кожна подія й самий побут героїв вимальовуються з великою старанністю, з великими подробицями. Це до певної міри розхолоджує читача. Але, з другого боку, саме ця статичність, саме ця увага до дрібниць надає романові й великого інтересу. Адже проходить перед очима читача весь побут білоруського села й містечка в усіх його дрібницях, але дрібницях барвистих і цікавих. Білоруське містечко, як живе, уявляється очам вашим. Так само і з заводом і з революційною роботою Григора в другій частині, де, до речі, і більше динаміки.

В цілому ж роман Цішки Гартного є велике досягнення в білоруській літературі. Адже це перший твір у ній у формі роману, уже це надає йому й цікавості й ваги. Вони ще збільшуються, якщо додати до них згадані вище позитивні сторони цього твору.

Творчість Ц. Гартного не замикається в творчість письменника-прозаїка, — Гартни є й популярний білоруський поет.

Навіть у цій галузі бачимо ми його перші кроки. Тепер маємо два збірники поетичної його творчости: „Песьні працы і змаганьня“ та „Урачыстасьць“ (вірші першого збірника „Piesni“ увійшли згодом у дальші збірки).

Перша з цих книг („Песьні працы і змаганьня“) розбивається, по суті на три теми: пісні праці, червона зоря та змагання.

У першому з цих видділів Гартни виступає як поет праці. Сам робітник у минулому, він працю за варстатом знає не тільки з книжок: чимало років простояв він за ним; знає й любить він її. З цих пісень, мабуть, найсильніші „Пісні гарбара“.

— Я рабочы, гарбар
Рыцар працы пязкой
Я з жалезнай душой
З сэрцам палкім як жар:
У вачах іскры маіх
А жалеза ў руках,
Скура гнецца ад іх
У адзін міг, ў адзін мах...

І далі:

Я здружыўся з трудом
Я ў ём рос, я ў ём крэп,
Запрацованы хлеб
Люблю мець за сталом.

Не хачу, ня прывык
Склаўшы рукі жалзіць.
Я гарбар - працаўнік
Я жыву — каб рабіць“ („Песьні гарбара“).

Ці міцні, загартовані рядки — про працю гарбаря, працю, добре знайому самому поетові. Інші кажуть про працю ковалів, про працю ткачів і ткаль. Але й праця селянина добре відома співцеві, що сам вийшов із селянської родини. От чому знає він „Пісню жниці“ :

„Пад сярпом маім крывым
Жыта хутка гнецца,
Сноп за снопом у радкі
Покладам кладзецца...
...
Эх хутчэй, хутчэй рука
Ты з сярпом махайся.
Будзь ты, жыта ядраным
І ўмалотным ўдайся“... (Песьня жняў).

Або косовиця :

„Ня спадлі шче раннія росы
І сонца ня стала сіяць.
Як гострыя ў поплаве косы
Вясёла і зычна¹⁾ звівіаць.

Бліскаюць рэзва на сонцы,
Сьвішчуць, шумяць у траве.
Думкі жывым валаконцам
Уюцца ў косцоў ў галаве.

Рада я гнецца травіца
Роўна, пракос у пракос.
Радасьць у сэрцы іскрыцца
Труд нам адплату прынёс

Гэй, разыдзецеся, рукі,
Косы так гостра бяруць,
Цела на ведае мукі,
Ногі спачынку ня ждучь“ і т. ін. („Касьба).

Радісні й бадьорі ці вірші поета й робітніка. А втім радісну працю не завсіди можна здобути і тоді закохана в праці муза поетова співає сумно :

„Няма працы — й сэрцу млосна
Не знайсцьці спакою...
Я так шчыра, я так моцна
Зжыўся змалку з ёю.

Дзень прыходзіць і пытаньні
Раптом лезуць ў душу:
Што да вечару од раньня
Я рабіці мушу.

Поет не боіцца голоду й злиднів, він шкодує, що нема де прикласти своєї праці :

... Хоце з гэтым
Сіл ва мне зьмірыцца
Але тое, што ля сьвету
Нечым прыгадзіцца ;

Што задарам марна гіне
Хенць мая й ахвоцьце²⁾
Дні і ночы няупынна
Аддаваць рабоце...“ („Без работы“)

¹⁾ Гучно.

²⁾ Бажання мое й охота.

Такі „пісні праці“, що їх співає Цішка Гартни. Стосуються вони всі здебільшого часів дореволюційних. Так само передреволюційних часів стосується більшість віршів із розділу „Червона Зоря“ (Чырвоны зорак¹⁾). Вже тоді поет-революціонер відчував народження нових днів, бурі революції, червону зорю бачив він на небосхилі. В цих віршах поет говорить вже й за боротьбу й за змагання до кращої долі.

„Бурнай рэчкай жыцьцё мкнецца,
Копіць хвалі вал за валам —
Й хто гультайны, хто нядбалы,
Той жыцьцём нашчэнт затрэцца.

Жыць і бачыць сэнс выразны
Свайго ў сьвеце бытаваньня —
Гэта праца і змаганьне
Безадгукна, бязвыказна“ („Ня трыць часу ні хвіліны“).

І ще

„Мой браце, змагайся.
З нядоляй, з бядою
Барыся, спрачайся
Да сьмерці у бою“. („Змагайся“).

Це має бути боротьба за волю :

„Непадатны,
Поўны гарту
У жыцьці з роду,
За свабоду
У бой астатні,
Незвычайна
Йдзі парэднім“ („Будзь парэднім“).

Закликом до змагання, до боротьби з ворогом повні й вірші з розділу „Змагання“. Поет любить бурю й боротьбу навіть у природі. Ось цілком пригожий і міцний вірш із цього циклу :

„Я люблю, калі небны абшар¹⁾
Неспадзевана, ўсім нечакана
Убярэцца ў адзежыну хмар
Буйным ветрам здалёку нагнаных;
Калі гром над зямлёй прагрыміць
Аж навокал зямля скалыхнецца,
Ды маланка²⁾ агнём пачне неба паліць,
Аж яно на кавалачкі рвецца;
Калі вецер свой шуг павядзе,
Усё руйнуючы ўшчэнт прад сабою,
І наўкруг, як ня глянё, ўсё гудзе,
Нібы ў смертным зрашаючым бою...
Я люблю гэты час. Без канца
Я хацеў бы, каб ён ня мінаўся!
Пад стыхій уздым на байна
Я б пад пёкам яго прачышчаўся („Я люблю“...)

Поет міцно вірить, що в цім змаганні буде перемога. Він каже:

„Я жыву таму, што маю
Веру моцную ў тое
Што загіне доля злая *
Чорнай сілаю якая
Землю вокал³⁾ аблягае
Бы жалезною рукою
.....

¹⁾ Простір.

²⁾ Блискавка.

³⁾ Навколо.

Я жыву таму, што чую
 Душой чулаю адроду
 Тую пору, хвілю тую,
 Баганосную, сьвятую,
 Шо нясе ў сьвет дарагую
 Сьветазарную свабоду...“ („Я жыву“).

Надії поетові (за які він змагався, як активний революціонер, справдилися. Настали нові дні, дні перемоги революції. Поет — у її рядах. Голосно й радісно закликає він:

— Гары ж агонь Кастрычніка¹⁾ гары.
 Свой промень зыркi раздувай.
 Няхай ён, зьяе з краю ў край...
 Хто сьпіць да гатае пары —
 Уставай“. („Работнічая і сялянская рэволюцыя“).

Поет співае про повстання прыгнічэной класі:

„Над сьветам рэе Сьцяг Чырвоны,
 Вакол ўздымаючы паўстаньне
 Супроць вяковага пры ону²⁾
 Супроць няволі панаваньня.

Кіпучай хваляю, бурлівай
 Маўнілівы гнеў людзкі рухае,
 Шырокі шлях да мэт шчасьлівых
 Агнёнай помстай прокладае.

Сьцягпеўшы раб ўстае да бою,
 Рвучі вакол свае «ковы,
 І ўжо вітае над зямлею
 Жыццця уклад свабодны, новы“ („Паўстаньне“).

Перемога повстання, перемога революції принесла Ц. Гартному й здзяйснення його мрій про відроджэньня Білорусі. З руін вайны по-стала вільна радянська Білорусь:

Дзе быў пустыр, дзе рос палын,
 Дзе ветры сівера стагналі
 і шыр прывольную раўнін
 Тумана змрокi³⁾ адзявалі,—
 Дзе енкi⁴⁾ ця жарнае жалбы
 Народу зьнішчанага чуўся
 У вагні вялікай барацьбы
 Устаў край — Савецкай Беларусі... (Да сонца“).

Такі в асновнмму вірші про „змаганьня“, така в асновнмму збірка „Песьні працы і змаганьня“. Дэтальнаго розгляду всіх віршів у цій статті не робімо — це б перевищило її, передусім інфармацыйне, за-вданьня.

Друга збірка поетичной творчості Цішкі Гартнаго — „Урачы-стасьць“, що оце цього 1928 року выйшла другим выданьням. Це вже вірші доби перемоги революції, доби творчаго будування. Це по-значилося на їхній тематиці. Крім того, треба зазначыці і падкреслыці, що з боку формальнаго вони вышці за творы попередняй збірки. Що до цього творчэсть Гартнаго мае дальшы дасягненьня. Розповімо за зміст і характер цієї кнйгы знов же мовою цытат із творів поета, так

¹⁾ Жовтня

²⁾ Пригнічэньня.

³⁾ Темрава, морок.

⁴⁾ Зойк.

буде яскравіше й ясніше, так буде точніше уявлення про цю творчість і цю книгу.

Змінилася Білорусь. Автор констатує це, звертаючись до Ньоману:

„Эх, ты, Нёман,— рака.
Ці ты думаў, ці сьніў,
Як сьлязу мужыка
У свае воды лавіў.

Як стаяў над табой
Сын нядолі худы
І над цёмнай вадой
Сьпяваў песьні нуды.

Што надыдзе пара —
Зьнемажэньне міне,
Адраджэньня пара
Над народамі блісьне.

Што з балючых грудзей
Беларусі дзяцей
Над тобой загудзе
Песьня вольных людзей“. („Да Нёмна“).

Це — про відродження радянської Білорусі. Але Гартні не забуває й про дальший шлях.

„Мы — сыны
Новых дзён.
Мы прарокі - ваякі за волю.
Пяруны
З бліскавіцамі значаць наш шлях
Ад нядолі мінуўшых вякоў
На чырвоны лунаючы сьцяг
Усясьветнай Комуны

.....
Мы — сыны
Новых дзён
Сьветлай долі працоўным — тварцы
Мы ўсясьветнай комуны ганцы
Вястуны“. („Хто мы“).

Шлях до перемоги — шлях будування, шлях впертої праці нашого сьгодні. Про нього каже Гартні.

Зьлітна, згущана, зьяднана
Пад націскам вялікана
Сгогне — рвецца слой цалінны
Векавечнае дзярніны
Загартованым нарогам...
І гримоча бурна, строга
Роскалыханай грамады
Падлятаючае рэха¹⁾
Волятворчага пасьпеху. („Будаваньне“).

В цім же збірнику надруковано популярний на Білорусі вірш „Беларуска“. Поет малюе прывабну зовнішність білоруської жінки.

„Як ідзе —
Шпур кладзе
Лёгкае хады
Роўны стан
Увабран
Стужкаю²⁾ ўсягды“ і т. ін.

¹⁾ Луна.

²⁾ Стрічкою.

Поет питає:

„Хто маляр
Яе чар
Строю, пекнаты ¹⁾“.

І знаходзіць одну відповідь — це білоруські трудові маси.

„Край з вякоў
Музыкаў
Беларусь — то ты“.

Наведімо ще шыршу цитату з вірша, що його білоруська критика справедливо вважае за справжню окрасу білоруськай поезіі.

Поет співае про ліс, він „заварожаны шумам лясным“. Але:

„... Дзеся здалёк — чужь доходзіць ка мне ў шуме хвой.
Горад — волат ²⁾ ў каменным закупецці гняцця,
Ня спыняе ўздываць рух агромністы свой,
Рух людскога, як мора, жыцця.
Рэзкім сьвістам гудок ад заводаў наўрэз
Цераз дахі дамоў, праз узьёшаны пыл
Мчыцца роўна і проста кірункам на лес
Колькі мае для лёту з прыроды ён сіл.
У гэтым гудзе яго адчуваецца штось.
Чаго шолам лясны ня зглушае сабой,
І што ў душу маю прабіваецца скрозь
Ды ўздывае ў ёй гардзялівы настрой,
Веру ў палку творчасць прапоўных людзей,
Для якіх пакуль сонца і лес — чадны дым
У заводах, але каму хутка ўжо йдзе
Час другі, час інакшы зусім —
Такі час, калі лес будзе песьні гусьці,
А праменьні вясновага сонца зіць,
Каб заўсёдную весну ў ягонным жыцці
Неабмежнай свабодой ўбіраць...
Я стаю заварожан шумлівасьцю дрэў
Пааіраю уверх, дае плывуць аблака,
А тут душу гартуе голасны напеў,
Што шле чадны завод праз гудзеньне гудка“ (Im Grünwald)...

Думаецца, што важка глібшэ і в той же час протішэ висло-
вити почуття, висловити глібоку віру в перемогу соціалізму, ніж
робіть це білоруський поет у цім вірші. Жодної ходульності й жод-
ної штучности, замість них проті, але глібокі слова, що міцно пе-
реконують і хвилюють.

Це — перший розділ „Урачытасьці“, що зветься „урачытасьць
рэвалюцыі“. Другий відділ — це „урачытасьць жыцця“. Власне ка-
жучи, вже деякі вірші з першого відділу скоріш стосуються „уро-
чистости життя“. Такий, приміром, вірш „Беларуска“. Вірші дру-
гого відділу їх доповнюють. В них оспівує поет здебільшого природу
рідної країни. Характерна риса більшости з них — це їх радісність,
бадьорість і оптимізм. Гартни каже:

Жити

„Душой шчаслівы, палкі сэрцам
Хачу я жыць, кіпуча жыць“. (Я жыць хачу).
Каб сілу мець ва-век змагацца
За волю й шчасьце на зямлі“ (Мая душа).

¹⁾ Краси.

²⁾ Місто — велетень.

Песимізм чужий поетові.

„Мне кажуць восеньню завецца
Вось гэты вобраз, гэты тэрмін...
А я кажу: то вам здаецца,
То боль у вас сапсутых нерваў.
Бо ў чым нудлівыя калёры,
Што сэрца ваша так сумуе.
У зялёнай руні, што прасторы
Палёў раскінутых красуе...

.....
Мне кажуць: восень — заміраньне,
Жуды¹⁾ глыбокай час ўрачысты...
А я кажу: хто глыбей глянэ,
Той жыцця ўгледзіць промень, іскры“.

Такий Жилунович — Цішка Гартни — поет, як бачимо, бадьбый і оптимістичний, поет революції.

На цім мусимо кінчати свою інфармацыйну статтю. Ён же Гартни — драматург, автор двух п'ес, але це же не характерна для нього галузь творчості. Ён же Жилунович — автор критичных оглядів літэратуры і Жилунович — автор цікавых статтв з історыі білоруськоі рэвалюцыі, але маємо ювілей Цішкі Гартного, отже про ці творы Жилуновича гаворыці не будемо.

Підсумовуючы нашы думкы скажэмо, што творчэсць Цішкі Гартного выдатне явішэ в літэратуры білоруськоі. Ця молада літэратура мае великоі сіль поетичні постаті в асобі народніх її поетів — Янка Купалі й Якуба Коласа. Останній дав багаты (і дае зараз) і своімі прозаічнымі творами (піше під псевдонімом — Тарас Гуца). Талановитый заслужений поет і прозаік ё з Дм. Бядулі (Ізр. Плавнік). Шырокімі лавамі виступае після-рэвалюцыйный прызов у білоруськоі літэратуры. Тут М. Чарот — автор палкоі рэвалюцыйноі поемы „Босыя на вогнішчы“, тут талановитый і цікавый поет В. Дубовка, тут прозаік М. Зарэцкі, від якого може багаты чекаті білоруська літэратура (до речі А. Любченко в статті „Сінеока сестра Украіны“ даремно зробив з нього поэта, він віршів не піше) і прозаік Я. Ньоманьскый і шэрег іншых і іншых. Вже міцна і численна когорта. Поміж них помітне місце займае пісьменнік-рэвалюцыйнер Цішка Гартни, творчэсць його — багата вкладка у моладу же культуру Білорусі. Тепер Цішка Гартни святкуе 20-літній ювілей літэратурноі праці, тепер підбываються деякі підсумкы; але, треба думаті, же багаты дасть його творчэсць для пролетарьскоі літэратуры Білорусі.

¹⁾ Суму.